

קהלת

פרק א (א) קהלת וכו'. יידוע כי באדם ארבע כחות: דומם צומח חי מדבר. הדומם אין בו נפש כלל ושמו מעיד עליו, והצומח יש בו נפש אחת והיא הנפש הצומחת, ובחי יש בו עוד רוח החיוני ובו נגמר גדר החי, ובאדם עוד כח השכלי והוא המדבר², כי אין נקרא מדבר אלא על השכל כידוע כי גם בעופות יש מדברים.

כידוע נמצא באדם שלש נפשות³: הצומח והחי והשכלי, והן נר"נ⁴, הנפש – משכנו בכבוד, ורוח – בלב⁵, ונשמה – במח⁶, וכל אחד הולך ומתאוה לשרשו:

עה"פ (משלי טו, יג) 'לב שמח ייטיב פנים ובעצבת לב רוח נכאה' שכתב: השתוקקות האדם למצוה לעשותה או שאר דבר בא מהרות, אבל מי שלבו עצב הרוח שלו נכאה, פירוש: שבורה, וקצר רוחו בכל דבר ואינו עושה כלל וכו', כמו שכתוב (ישעיה נט, כא) 'רוחי אשר עליך' וגו'. וביאור דבריו לפי מה שכתב כאן שהרוח משכנה בלב. ⁶ ראה שו"ע או"ח סימן כה סעיף ה: וישעבד להקב"ה הנשמה שהיא במח [וראה שם בביאור רבינו שצ"ן לשבת סא, א – וצ"ע]. בנפש החיים (שער א, פי"ד-טו) האריך לבאר זאת וכתב: אלו השלש בחינות: מעשה דבור ומחשבה, הן כלל הבחינות פנימיות של האדם, שהם השלש בחינות נפש רוח נשמה, כי המעשה – הוא מבחינת הנפש, כמ"ש (במדבר טו, ל) 'והנפש אשר תעשה'; 'הנפשות העושות' (ויקרא יח, כט) והרכה כיוצא, 'כי הדם הוא הנפש' (דברים יב, כג) שהנפש שורה ומתלבשת בדם האדם, ולכן עיקר משכנה בכבוד שהוא כולו דם, ומרוצת הדם בכל פרטי חלקי האברים – כלי המעשה, הוא הנותן להם חיות התנועה וההתעוררות שיוכלו לפעול ולעשות את אשר בכחם, ואם ימנע מרוצת הדם מאבר אחד, אותו האבר מתייבש ואין בו שום תנועה לעשות שום דבר והוא אבר מת. והדבור – הוא מבחינת הרוח, כמו שנאמר (שמואל-ב כג, ב) 'רוח ה' דבר בי'; 'וברוח שפתיו' (ישעיה יא, ד), וכמו שתרגם אונקלוס 'לנפש חיה' – לרוח ממללא, וכן נראה לעין שבכל דבור שאדם מוציא מפיו יוצא רוח והבל מהפה, ומשכן הרוח עיקרו הוא בלב, כי רוח והבל הדבור עיקרו וראשיתו הוא עולה מהלב. ומחשבה – הוא בחינת הנשמה, שהיא המלמדת לאדם דעה ובינה

1 ביאור פרק א – מספר ברק השחר (וילנא תרכ"ג). 2 'ויהי האדם לנפש חיה' (בראשית ב, ז) תרגם אונקלוס: 'לרוח ממללא'. 3 ראה בזה רמב"ם שמונה פרקים ח"א; רמב"ן בראשית ב, ז; אכן עזרא שמוות כג, כה; עיקרים מאמר שני פרק ח; ובאדרת אליהו (בראשית ב, ז) כתב: 'ויפה באפיו נשמת חיים' כאשר נפח בו ה' יתברך את נשמת חיים – 'ויהי האדם לנפש חיה', אז נתהווה בו נפש הצומחת ורוח החיוני בפעם אחת, כי חלקי הכחות באדם המה חמשה: הגוף, הנפש הצומחת, רוח החיוני, נשמה, ו'חיה' – היא המחיה את כולם, אבל 'יחידה' אינה באדם, אפס בימות המשיח תשרה באדם, וכן במעמד הר סיני (שמות יט, ב) 'ויתן שם ישראל' – כאיש אחד בלב אחד (רש"י שם ממכילתא), ומה שחילקו הראשונים לשלשה נפשות, לא שיש בו שלשה דברים נפרדים, אלא המתפשטת ממנה לכבוד נקרא 'נפש', ומה שמתפשטת בלב נקרא 'רוח', ומה שעל המוח המשכלת נקרא 'נשמה', ואונקלוס תרגם 'לנפש חיה' – לרוח ממללא, כונתו כי חמש כחות אלו כלולים בשלש אלה: מחשבה דבור מעשה, המחשבה – באה מפאת הנשמה הפנימית, והמעשה – מגוף והנפש, והדיבור – מרוח החיוני המוליך את הקול, ותרגם על 'נפש' מלת 'ממללא' ועל מלת 'חיה' – 'רוח', כי אי אפשר לכתוב ממללא רוח רוח, 'נשמת חיים' הוא רוח אלהים חיים, ורוח אדם שבקרבו הוא רוח מרוח, ובהשיגו להתדבק ברוח אלהים שנוצר ממנו, הוא השגת רוח הקודש כמו שכתוב בספר יצירה (א, ט). 4 נפש רוח נשמה – ראה בראשית רבה פרשה יד, ט. וראה בפירוש רבינו למשלי ה, ט-י"א, ובביאור רבינו לאיכה א, א (מספר ברק השחר). 5 ראה בפירוש רבינו

הנפש¹ מתאוה מאכל ומשתה כי הוא הזן ומגדל ומוליד², לכן הוא מתאוה לאלו הדברים, וכן ידוע שכל הגידול והמאכל בא אל הכבד וממנו לשאר האיברים, וכן כל התאוות באים מן הכבד כידוע בזהר³ עה"פ⁴ 'הלעיטני נא' וכו' ובשאר מקומות,

תהיינה, ואחר כך כת המחשבי שמוציא תולדה מה שאינו מושג בחוש, ששופט במחשבה שפלוני הוא שונאו או אוהבו מתוך דברו כך או צורתו, ובוה מתיירא כבש מזאב ובעל חי מאדם וכיוצא דברים הרבה, ואחריו כת הזוכר והוא השומר המחשבה וכל דבר שהשיג במחשבה והוא אחורי המח, והמחשבי כאמצע המח והן חמשה חושים נסתרים. וכח המתעורר ובו שתי כחות בכלל: התאוני והכעסני, ובהם כל המדות אך כללן, ששה בתאוני: אהבה ושנאה, חמדה וגיעול, הנאה ועצב. וברגזני חמשה: תוחלת, יאוש, יראה, אבירות וכעס. וכח המניע ובו שלש כחות: מיישיר ומצוה ומשלים הציווי, והמיישר יתחלק לשלשה באדם: אל הדמיון והמחשבה והשכל המעשי, ובבעלי החיים רק שנים, וכן המצווה שלשה באדם: תאוני וכעסני ושכלי, ובבעלי חיים שנים. והמשלים הוא המתפשט בכל האיברים והכלי הראשי הוא הלב והשניים הם העצבים והדופקים, והשכלי באדם לבד נחלק לשנים: מעשי ועיוני וכו', והן שלש נפשות באדם: צומחת, חיונית, שכלית. וקודם להם הוא הטבעי שהוא בדומם וכו' [וראה עוד בביאורי אגדות לרבינו ברכות ת, ב]. 8 ח"א פרשת תולדות קלח, ב: 'ויאמר ה' לה שני גויים בבטן' אלו השני גאים הכבד והלב, רבי יוסי אמר המח והלב וכו', 'ויצא הראשון אדמוני' אמר רב כהנא הכבד הוא הראשון והוא אדמוני, למה הוא אדמוני, על שבולע את הדם תחלה, ר"א אומר למה נקרא שמו ראשון, על שהוא ראשון לבלוע הדם מכל המאכל וכו', רבי ייסא אמר הכבד הוא 'הצד ציד' והוא 'ציד בפיו', והלב הוא החושב והוא 'יושב אהלים', הה"ד 'ויוד יעקב נזיד' חושב מחשבות נושא ונותן בתורה וכו', הכבד שדרך טבעו לצאת ולצוד ציד בפיו לבלוע, ואינו מוצא נקרא 'עיף', והוא אומר ללב עד שאתה מהרהר בדברי תורה הרהר באכילה ושתייה לקיים גופך הה"ד 'ויאמר עשיו אל יעקב הלעיטני נא מן האדם האדם הזה' כי כן דרכי לבלוע הדם וכו'. 9 בראשית כה. ל.

בתורה הקדושה, לכן עיקר משכנה הוא במח - כלי המחשבה, והיא הבחינה העליונה שבהם וכו'. עוד כתב שם: בחינת הנפש היא בחינה התחתונה שהיא כולה בתוך גוף האדם, ובחינת הרוח הוא בא דרך עירוי מלמעלה, שחלק וקצה העליון שלו קשור ונאחז למעלה בבחינה התחתונה של הנשמה, ומשתלשלת ונכנסת גם בתוך גוף האדם, ומתקשרת שם בבחינה העליונה של הנפש כמ"ש (ישעיה לב, טו) 'עד יערה עלינו רוח ממרום'; 'אשפוך את רוחי' (יואל ג, ב), שהוא מושפע באדם דרך שפיכה ועירוי כנ"ל, אמנם בחינת הנשמה היא הנשימה עצמה שפנימיות עצמותה מסתתרת בהעלם, ומקורה ברוך כביכול בתוך נשימת פיו יתברך שמו, שאין עצמות מהותה נכנסת כלל בתוך גוף האדם, ואדם הראשון קודם החטא זכה לעצמותה ובסבת החטא נסתלקה ממנו וכו', לבד משה רבינו ע"ה שזכה לעצמותה בתוך גופו וכו', וזולתו לא זכה אליה שום אדם, רק בהירות ניצוצי אור מתנוצצים ממנה על ראש האדם הזוכה אליה כל אחד לפי מדרגתו ולפום שיעורא דיליה וכו', ומה שאמרו בזהר ובמקובלים שבחינת הנשמה משכנה במח האדם, כונתם על הנצוצי זיו אורה המשכלת מחו ושכלו לא עצמותה ממש וכו'. 7 בליקוטים מהגר"א בסוף ספר יצירה (ד"ה נר"ן) כתב: נר"ן התחלתו מצומחת, ובו שלש כחות: זן ומגדל ומוליד, ובזן כח המושך ומחזיק ומעכל ודוחה ומבדיל מה שצריך למזון. והן בכללן שבע כחות, ועוד כח אחד משנה המזון לדם ומדבקו אל האיברים עד שמשנה לטבע הניזון ואפשר שהוא בכלל המבדיל. והחיוני הראשון - ההרגש, ובו שתי הרגשות: החיצון והפנימי, ובכל אחת חמשה שהן חמשה חושים ואחר כך חמשה כללים, הראשון המשותף אשר בו ישובו כל ההרגשות והוא בחדר ראשון מחדרי המח אצל המצח, ואחריו השומר הצורות לאחר ההרגש והסתרם, ואחר כך המדמה והוא משיג הצורות המוחשות גם בלתי מוחשות, וגם מרכיב צורות אשר לא

והרוח - מתאוה כבוד ועושר, כי כחות הרוח היא המעוררת כידוע, וכל מדות הקנאה והגאווה, ושאר המדות ענפים לאלו, והכל בלב, ולכן אמרו¹⁰ לב רע שורש לכל מדות רעות, וכן לב טוב לכל מדות טובות וכו', כמו שאמרו באבות שבכלל דבריו וכו',

והן (נקרא) [נקראים] נפש ורוח הבהמית¹¹ כי הן ג"כ בבהמה, לכן הם מתאווים דברים בהמיים.

והנשמה - היא חלק אלוקי ממעל, מתאוה לדברים אלקיים והיא במח מקום החכמה והמחשבה¹², וכמו שאמר איוב¹³ 'החכמה מאין תמצא', ובמשלי בהרבה מקומות, וכן המחשבה הוא הדביקות והיראה שכל משנה תורה מפליג בהן וכמו שנאמר¹⁴ 'ועתה ישראל' וכו' והרבה פסוקים כידוע.

דא אמר שלמה המלך בחכמתו (להלן ג, כא): 'מי יודע רוח בני האדם העולה היא למעלה ורוח הבהמה היורדת היא למטה לארץ' [וכן שם עוד פעמים רבות].¹² בלקוטים מהגר"א בסוף ספרא דצניעותא (ד"ה ידוע שההבדל) כתב: הרוח באדם הוא האדם, אבל הנפש הוא מדרגה למטה ממנו, והנשמה למעלה ממנו, והוא מדרגת מלאך כידוע וכו', כי ג' דרגין בצומח הוא הנפש והוא למטה מהארץ ולכן שורש הצומח בארץ, וחי מהשורש ועקירת השורש מיתתו, ורוח הבהמה מהאוויר והוא מזה העולם על הארץ, ואדם הנשמה שבו מן השמים ולכן הולך בקומה זקופה ראשו לשמים וכו'. ובביאורו לספר יצירה (פ"א מ"א אופן ג) כתב: הנשמה נעלמת מאד ועיקר חיותו של האדם הוא הרוח, והוא האדם המקבל שכר ועונש, והוא המרגיש והוא כל כחותיו וחושיו, והנשמה הוא השכל המלמד לאדם דעת והוא מזלו של האדם ומלאכו כידוע, והיא בשמים רק ניצוצות מתנוצצים ממנו על האדם להנהיגו ולהשכילו וכו'. ובספר יהל אור (השמטות - סוף בראשית) כתב: נשמה - היינו השכל, אינה בגוף האדם אלא מזלו ושורה עליו, והרוח הוא כח ההרגש שבאדם, והנפש הוא הכח החיוני הצומחת שבאדם וכו', וראיה לזה שאמרנו שהנשמה אינה ידועה, כשהאדם רוצה לעיין בשכלו אזי סוגר את עיניו ויושב במנוחה ובהשקט, וכשמבטל כחות הגופניות אז בא לו כח השכל, ולא קודם כי אין לו שייכות עם הגוף [וראה עוד אד"א פרשת תרומה].¹³ איוב כח, יב.

14 דברים י, יב: 'ועתה ישראל מה ה' אלהיך

10 אבות ב, ט: אמר להם [ר"י בן זכאי לחלמידין] צאו וראו איזו היא דרך טובה שידבק בה האדם וכו', רבי אלעזר אומר לב טוב, אמר להם רואה אני את דברי אלעזר בן ערך מדברייכם, שבכלל דבריו דברייכם. אמר להם צאו וראו איזו היא דרך רעה שיתרחק ממנה האדם וכו' ר"א אומר לב רע, אמר להם רואה אני את דברי אלעזר בן ערך מדברייכם, שבכלל דבריו דברייכם. וכתב שם רבינו בפירושו: כמו שאמרו בירושלמי (ברכות פ"א, ה"ח) 'תנה בני לבך לי' (משלי כג, כו) אם יתבת לבך לי אנא ידעתי דאת כולה דילי. ובאדרת אליהו בראשית א, כו: 'וירדו בדגת הים' שהן כל מנהיגי הגוף, וכן נאמר למטה 'הנה נתתי' שלב מושל בכולם למשוך לרצונו, כמו שאמרו איזו היא דרך וכו', רואה אני את דבריו וכו', ואמרו (בראשית רבה ח, יב) זכה רודה בכולם, לא זכה ירוד, שכולם מושלים בו שליבא ביניהם בדוחקא וצערא וכו'. ובבאר יצחק שם: ידוע שכמו שהאדם רודה בכל הנבראים כמו כן הלב בכל האיברים כשמושל ביראת אלקים שבו ל"ב אלקים לב טהור וכו', ואם לאו ח"ו נעשה ירוד שהתאוות מושלות עליו ואז הוא מוקף ביגון ואנחה ומרגיש בכל צער אברים דיליה. ובפירושו ליונה (א, ז) כתב רבינו: לב טוב, שהוא משכן הנשמה הכולל את הכל [וראה עוד בביאורו לשו"ע או"ח סי' כה, ה].¹¹ ראה זהר תדש רות דף עה, ב: דוגמא דברא רוח ונפשא דקדישא, כך ברא רוח ונפשא מסטרא דשמאלא וכו', כך הוא הרוח והנפש השכלית על רוח ונפש הבהמית, ולמה נקראת בהמית שהוא מסטרא דשמאל ונחש וכו', ועל

ואמרו הקדמונים¹⁵ כי אלו השלשה שבהן נגמר גדר האדם, עמדו בשלשה בני אדם [הראשון] קין הבל שת: קין היה עובד אדמה¹⁶ לאכול ולשתות ממנה, והבל רועה צאן¹⁷, כמו שאמרו¹⁸ 'ועשתרות צאן'¹⁹ למה נקרא שמם 'עשתרות' שמעשירות את בעליהן, ואמרו²⁰ 'כבשים ללבושך'²¹, רבי יוחנן היה קארי למאניה מכבודי²², וידוע כי התאווה והכבוד הן שתי בנות לוט שהן המתאווה והמתעוררת²³, והן התאומות שנולדו עם קין והבל²⁴,

וידוע²⁵ כי שלש מדות הן המוציאות מן העולם, שהן שרשים לכל המדות, והן הקנאה והתאווה והכבוד, ותאווה היא בנפש, וקנאה וכבוד הן ברוח²⁶, והן שלש מדות בתלמידיו של בלעם הרשע²⁷, ו'נפש רחבה' הוא התאווה, לכן כינו אותה

אר"י לעולם אין יצר הרע שולט אלא באילין שני כחות הנפש המתאווה והמתעורר, שכל אחת עוזרת לחברתה להחטיאו, כמו שנאמר בלילה הראשון (בראשית יט, לג) 'ותבוא הבכירה', ובלילה השני 'הצעירה'. וכתב שם ר"ש מלצאן (באבן שלמה): שהם נגד נפש ורוח שמהם באה התאווה והחמדה, ונקראים 'פרס ומדי', כי 'פרס' הוא מלשון פרוסה, נגד התאווה כמ"ש (קה"ר א, לד; ג, יב) אין אדם מת וחצי תאוותו בידו, ומדי רומז על חמדת הממון, כמ"ש בשם הגר"א (בליקוטים שנדפסו בשנות אליהו אחרי מסכת ברכות) על מ"ש (ב"ק קג, א) יולכנו אחרינו אפילו למדי, שאין כסף נחשב אצלם, והוא נגד מדת הכבוד. וראה זהר ח"ג קסט, א. 24 ראה בראשית רבה כב, ג; יבמות סב, א. 25 אבות ד, כא [אמנם בפירוש רבינו שם כתב: הקנאה, מן הנחש וקין וכיוצא. והתאווה, מן בלעם וכיוצא]. 26 אמנם במשלי (טז, לב) כתב רבינו: המידות המונעים לעבוד את ה' יתברך שמים: כעסני ותאוני, כעס - הוא בכבוד, ולא יהנו שאר האיברים מזה, והתאווה באה מן הרוח וממנו ינוטעו כל התאוות, רצ"ע. 27 אבות ה, יט: כל מי שיש בו שלשה דברים הללו מתלמידיו של בלעם הרשע: עין רעה ורוח גבוהה ונפש שפלה. וביאור רבינו לספר יצירה כתב: עין רעה ורוח גבוהה ונפש שפלה - אלו שלשה דברים הם הקנאה התאווה והכבוד שמוציאין את האדם מהעולם, ר"ל מן העולם הבא, והן המדות של בלעם הרשע: עין רעה - קנאה, רוח גבוהה - כבוד, ונפש רחבה - תאווה. וראה עוד בפירוש רבינו לישעיה ב, ח.

ספר חסידים

שואל מעמך כי אם ליראה את ה' אלהיך וכו'. 15 באברכנאל בראשית ד, א כתב: הנכון בעיני שקין לקח לו אומנות לעבוד את האדמה לפי שלא היה ירא אלהים ולא חשש לקללת 'ארורה האדמה בעבורך' שנאמרה לאדם אביו, גם שראה שהיה הצומח מדרגה ראשונה ממדרגות החיים, ואחר שהיה האדם עפר ואל עפר תשוב, בחר לנחלה לו עבודת האדמה להיות נרדף אחרי הדברים החומריים והקנינים המדומים, ולכן נקרא קין מלשון קנין, אמנם הבל להיותו גדול הלב ורודף אחרי הכבוד המדומה והשררה, נעשה רועה צאן, מנהיג ורודה בבעלי חיים שהוא יותר נכבד מן הצומח וכו' ולזה נקרא הבל כי הכבודות והשררות הבל המה מעשה תעתועים וכו'. 16 בראשית ד, ב. 17 שם. 18 חולין פד, ב. 19 דברים ז, יג. 20 חולין פד, א: 'כבשים ללבושך' מגז כבשים יהיה מלבושך. וברש"י: קנה לך צאן ויהיו לך הגיזין ללבוש. 21 משלי כז, כו. 22 שבת קיג, א [וברש"י: שמכבדין בעליהם]. 23 זהר בראשית ח"א קט, ב [מדרש הנעלם]: 'ותאמר הבכירה אל הצעירה אבינו זקן' נפש המתאווה היא מעוררת את האחרת ומפתה אותה עם הגוף להדבק ביצר הרע, והיא אומרת 'לכה נשקה את אבינו יין ונשכבה עמו' מה יש לנו בעולם הבא נלך ונרדוף אחר יצר הרע ואחר תשוקת וחמדת העולם הזה וכו' [וראה עוד שם קלז, א]. וראה בביאורי אגדות לרבינו על אגדות רבב"ח ב"ב עג, ב. ובפירושו למגילת אסתר ע"ד רמז (א, ג) כתב: 'חיל פרס ומדי' הן שתי בנות לוט כמ"ש בזהר (שם)

בנפש, ו'רוח גבוהה' הוא הכבוד וז"ש 'ורוח' וכו', ו'עין רעה' הוא הקנאה, נמצא שתי מדות ברוח וז"ש²⁸ תאומה יתירה נולדה עם הבל,

ובשניהם אין לשמים, כי אפילו צדקתן אינה לשם שמים, כי אם בעל נפש התאוה עושה צדקה, עושה משיווי מאכלו לאחר שאינו יכול להכניס בבטנו כמו שהאריך בספר הקנה²⁹, ובעל רוח גבוהה אינו עושה כי אם לעשות לו שם בארץ, כמ"ש בזהר³⁰ עה"פ³¹ 'ונעשה לנו שם': דכנין בני כנישתא ושווין עטרה בראש ס"ת והכל לקנות שם, שעליהן נאמר³² 'כל הבשר חציר', שהן בעלי תאוה 'מרבה בשר'³³, כמו שנאמר³⁴ 'וכל יצר מחשבת לבו' וכו' 'בשגם הוא בשר'³⁵, וכמ"ש ר"ח³⁶ עה"פ³⁷ 'בכלות בשרך' וכו', שהן אין עושים חסד כלל כי אם למלאות גופן, 'וכל חסדו כציץ השדה' שהן בעלי הכבוד, שהן עושין חסד אבל הוא 'כציץ השדה' והן כלים - 'יבש חציר נבל ציץ', אבל חלק שלישי שהוא חלק אלקי 'ודבר אלקינו יקום לעולם' כמש"כ במדרש הנעלם,

כי הנפש ורוח הבהמית נכללין בהבל וקין ואין חילוק בין שתי המדות הנ"ל, אלא שזה אין עושה כלל ואם עושה הוא מן השוירין, וזה עושה מן המובחר לקנות שם, כמו שאמרו³⁸ 'ויבא קין מפרי האדמה'³⁹ וכו' - מן הפחות,

אלא בהיות לבוש הבשר קיים, שקשה רימה למת כמחט לבשר החי (שבת יג, ב; קנב, א) שנאמר (איוב יד, כב) 'אך בשרו עליו יכאב ונפשו עליו תאבל' וכו', ועל זה כיון באמרו 'בשרך ושארך' וכיון באמרו 'בשרך' בכינוי לנוכח להורות שהבשר שהאדם מגדל מעצמו בהיותו נמשך אחרי הבלי העולם הוא הבל ונפסד, אבל מי שקידש בשרו ולא נהנה מתענוגי העולם אלא מסעודת מצוה אותו הבשר אין הקליפה שולטת בו, ועל דרך זה יובן הפסוק 'אך בשרו עליו יכאב' כי בשרו שהוא גידל הוא שעליו יכאב, אבל הבשר שנתגדל בסעודת מצוה אין עליו כאב, ואין נפשו מתאבלת ח"ו על כך. ובאב"ן שלמה (שה"ש) העיר שבפירוש רבינו על אבות על אותה משנה 'מרבה בשר מרבה רמה' כתב: כמו שכתוב 'אך בשרו עליו יכאב', ולדברי ראשית חכמה הנ"ל הדברים ברורים שכוונתו לאכילת תאוה שהיא 'בשרו', והיא מרבה רימה, לא לאכילה בסעודת מצוה שאינה אכילת תאוה. ³⁷ משלי ה, יא. וראה בפירוש רבינו שם. ³⁸ בראשית רבה כב, ה: 'ויבא קין' - מן הפסולת, [משל] לאריס רע שהיה אוכל את הבכורות ומביא למלך את הסייפות [אותן שלא נתבשלו אלא לבסוף, רש"י], וברש"י: מן הגרוע. ³⁹ בראשית ד, ג.

²⁸ בראשית רבה כב, ז [ראה שם לעיל ב שעם הבל נולדו שתי תאומות, והיינו תאומה יתירה].
²⁹ והיינו שקין שהיה בעל נפש התאוה, לא הביא קרבנו אלא ממה שלא נצרך לו וראה בתקוני זהר (תקון סט, דף קיג, ב): 'ויהי מקץ ימים' ולא אמר מראש ימים, אלא משוירין דיליה ולא משפירו, כבר נש דאתי מסכנא לתרעיה, ובזמנא דאיהו תאיב למיכל בגין דלא למיהב ליה משפירו דמאכל לא בעי למיהב ליה מידי, בתר דאכיל שפירא דכולא כניף ההוא דאיהו בסופא ויהיב למסכנא דא דאתיאישי מיניה וכו'. ³⁰ בראשית ח"א כה, ב.
³¹ בראשית יא, ד. ³² ישעיה מ, ו-ז-ח: 'קול אומר קרא ואמר מה אקרא כל הבשר חציר וכל חסדו כציץ השדה', 'יבש חציר נבל ציץ כי רוח יהוה נשבה בו אכן חציר העם', 'יבש חציר נבל ציץ ודבר אלהינו יקום לעולם'.
³³ אבות ב, ז: מרבה בשר מרבה רימה.
³⁴ בראשית ו, ה. ³⁵ שם, ג. ופירש רבינו: 'בשגם', פירוש, שגם הוא נהפך אל החומר.
³⁶ ראשית חכמה שער היראה פרק יא, ג-ד: הרשע עוונותיו חקוקין לו על עצמותיו וכמעט שאין לו תחית המתים, ונבין 'ונהמת באחריתך בכלות בשרך ושארך ואמרת איך שנאתי מוסר', והענין כי כל אדם סתם אפילו צדיק איז לו צער

ואמרו⁴⁰ זרע פשתן היה, לפי שאינו נאכל הזרע ואין צריך לו, כמו שאמרו⁴¹ היה שלו ושל חברו חיטים מותר לבדוק בתלם של פשתן ולא⁴² וכו', ואמרו הטעם⁴³ כי אין זרע שם פשתן כי אם לבדוק השדה ומשליך הפשתן לחוץ, לכן אין בה משום כלאים, אבל הבל הביא 'מבכורות צאנו'⁴⁴ וכו' ולפיכך 'וישע ה' אל הבל'⁴⁵ וכו', כמו שאמרו⁴⁶ לעולם יעסוק אדם בתורה ובמצוות אפילו שלא לשמה. ואמר אצל הבל 'הביא גם הוא' לפי שגבי קין אין חידוש שהביא, אחר שאין יכול להכניס בבטנו מה יעשה בה, אבל הבל שלעולם אין אדם מתו וחצי תאוותו בידו⁴⁷ כמ"ש⁴⁸ 'אוהב כסף לא ישבע כסף' מכל מקום הביא.

ושתי המידות הללו מתגברים באדם פעם מושך לכאן ופעם מושך לכאן, כמו שאמרו⁴⁹ (שפיך) [שואר] מהאי להאי ומהאי להאי, וכל זה בהיותו בין הבריות, אבל בהתבודדו אינו מקום לכבוד ואז גוברת התאוה⁵⁰, וז"ש⁵¹ 'ויהי בהיותם בשדה ויקם' וכו'⁵².

[2294567]

בדבריו. 50 כתב בלקוטי הגר"א מכת"י (י-ם תשכ"ג) על משלי א, כב: ההבדל בין התאוה לתמדה הוא, שהתאוה הוא בעבור אהבת הערב או המועיל, אבל התמדה הוא הדבר שאין מגמת הגוף בו, אבל הרוח נתגאה בו, כמו הכבוד, שהאדם מחמד כל הימים לעושר או להתמנות, שהכל יהיה משכים לפתחו, שאין בו הנאה להחמשה חושים של הגוף, אבל הוא נחת לרוח, מפני שהרוח אין שוקט עד שהמדה שהאדם מרגיל בו בא על מתכונתו, בין שהוא טוב או רע, והוא הקורת רוח, מפני דבר שאינו נשלם הוא מתנועע פעם למגמת תכליתו ופעם נזור לאחור, וכשהוא בתנועה הוא חס, כמו החץ שהאדם יורה לנקדתו, נתכת העופרת שעליו מחמת חום התנועה, וכשבא האדם למגמת תכליתו שהוא פונה אליו, התנועה שוקטת, לכן הרוח נתקרה, והליצנות אין הגוף נתאוה להם, מפני שאינו מועיל לו, אבל הוא ערב להרוח, שהוא תומד לזה, אף שאין מרגיש בו תועלת לו, רק לחברתו ינעם מדברו בזה, כמו הכבוד שאינו דבוק בו רק בחפץ האחרים, כן הוא הליצנות, בזמן שהאדם לבדו, אינו מאווי לזה, רק כשהוא מדבר עם זולתו, לכן נופל עליו לשון 'חמדה' שאין בו הנאה לגוף. 51 בראשית ד, ח. 52 ראה בביאור רבינו לספר דצניעותא פ"ד (עמ' 64-62) שביאר רבינו באורך רב כל ענין קיז והבל.

40 תנחומא בראשית ט; תקו"ז תקון סט (קיב, א); פרקי דר"א פרק כא [ובכלי יקר הביא שסופי התיבות במילה קרבן: קו"ף רי"ש ביי"ת נו"ן רומזים לפשתן], ובאדרת אליהו (בראשית ד, ג) כתב: 'ויהי מקץ ימים' סיפר הכתוב כי קין לא קיים מצות הבכורים בעונתו, אפס מקץ ימים של עבודתו בשדה הביא 'מפרי האדמה' ולא מפרי העץ, וקבלו רבותינו ז"ל שהיה פשתן הגרוע שבמיני האדמה, ופשתן עץ לכן חשבהו לעץ, אפס לא היה בו פרי, ונקרא 'פרי האדמה' שהיא עצמה פרי האדמה, ומזה למדו רבותינו שהיה פשתן. 41 כלאים פרק ב משנה ז. 42 ולא תלם של מין אחר. 43 רע"ב שם: שהרואה יודע שלא זרעוהו שם אלא כדי לבדוק שדהו אם טובה לזרוע בה פשתן אם לאו, לפי שאין אדם עשוי לזרוע תלם אחר של פשתן שאין לו בו שום תועלת, אבל של מין אחר, שאדם עשוי לזרוע ממנו אפילו תלם אחד בלבד, אפילו לא זרעו אלא כדי לבדוק שדהו אסור, שהרואה אומר לצרכו זרעו כדי להנות בו. 44 בראשית ד, ד. 45 שם. 46 פסחים נ, ב. 47 קהלת רבה א, לד; ג, יב [ושם: אין אדם נפטר, וראה אגרת הגר"א ובדרושים נחמדים למהר"ם שיף (נדפסו בש"ס סוף מסכת חולין)]. 48 להלן ה, ט. 49 בבא בתרא עג, ב. ובביאורי אגדות לרבינו שם כתב: קופץ ומשנה מידתו מכבוד לתאוה ומתאוה לכבוד. ועיי"ש

והשלישי שת שהוא 'בצלמו'⁵³ כי זה הוא גדר האדם, ואמרו באגדה⁵⁴ מכלל דראשונים שידא הם, וזהו שת, כמו שאמרו⁵⁵ שממנו הושתת העולם. והוא 'תחת הבל' כי עד עכשיו נדבק מחשבתו להרבות הון, ועכשיו נדבק בו יתברך, אבל קין עדיין נשאר, כי אין נפרד האכילה והשתיה כל ימי האדם ממנו עד שנמחה במותו.

ואמרו⁵⁶ כי כל המדות הרעות נמשך מחלק השני כנ"ל⁵⁷ 'שבכלל דבריו' וכו', ועל זה חיבר שלמה המלך ע"ה כל ספר קהלת⁵⁸, כידוע שכל ספרו מדבר הכל מזה, ולכן אמר בכל הספר 'הבל', לרמז על זה⁵⁹, והענין הוא באמת הבל, ולכן קראה לראשון קין כמו שאמרה⁶⁰ 'קניתי איש את ה'', רצה לומר בזה יש בו שותפות לה' כי גדר האדם באכילה ושתיה לעבודת ה', אבל הבל אין בו מאומה לה', ואין יכול לבוא למעלת הנשמה בעוד זה החלק בו, ולכן נאמר⁶¹ 'זרע אחר תחת הבל', ובו שתי מדות הרעות הנ"ל⁶²,

הכבוד ומידותיו תלויין בהבלי עולם, ומשמרה ראשונה - בתחלת ילדות שואף לתאוה - כי הילדות והשחרות הבל' (להלן יא, י), ואמרו [ראה שבת קנב, א] דברים שעושה בילדותו מרבים הבל בזקנותו כמ"ש רש"י (שם) על תאות המשגל וכן על כל התאוות, וזהו חמור נוער שהוא בעל תאוה אשר 'בשר חמורים בשרם' (יחזקאל כג, כ) והכל עניני החומר, ובאמצעות האדם הולך ורודף אחרי הכבוד והעשירות ככלבים הצועקים הב הב, ובמשמרה השלישית שרואה חליפתו מהר חוזר בתשובה ואז מתנוצצת הנשמה, ואז תינוק יונק משדי אמו כמ"ש (משלי ה, יט) 'דדיך ירווך בכל עת באהבה' וכו', ואשה מספרת עם בעלה כמ"ש (הושע ב, ט) 'ואשובה אל אישי הראשון' שתוזר להקב"ה שהתורה מביאה לידי מעשה, כמ"ש בתפלה 'השיבנו אבינו לתורתך וקרבונו מלכנו לעבודתך', והוא ענין של שלשה בנים של אדם הראשון: קין והבל ושת, קין עסק בעבודת האדמה לחם לאכול לשבוע, והבל עסק בעבודת הצאן כמ"ש 'ועשתרות צאנך' שמעשירות את בעליהן בקנינים המדומים, ושת 'בדמותו בצלמו' מכלל דעד השתא אוליד רוחין בישין ושדין והם קין והבל כידוע, וידוע שנר"ג הם בראש ובטן וגויה ששם נר"ג במח לב וכבר כידוע, שהם נגד שמים ואויר כמ"ש בספר 'צירה', ולכן קין איש האדמה אמר להבל למה אתה עובר על אדמתי פרח באויר (בר"ר כב, ז). כי כל עסקו בענינים חומריים עסקי

53 ראה בראשית ה, ג. וכתב שם רבינו: אע"פ שכל מין האדם הם בצלם [ראה אבות ג, יד], מכל מקום בעצם לא נבראו בצלם רק אדם ושת, ולכן יצא בת קול לרבי בנאה (ב"ב נח, א) ואמר: אם בדמות דיוקני וכו', ומאנוש ואילך לא נולדו עוד בדמותו ובצלמו, רק כקוף בפני אדם. וראה עוד שם א, כו. 54 ראה עירובין יח, ב; זהר בראשית נד, א. 55 במדבר רבה יד, יב. 56 אבות ב, ט. 57 היינו הרוח הבהמית. 58 בחמדה גנוזה משלי א, טו כתב: והחילוק בין זה הספר [משלי] לקהלת, כי שלושה ספרים שחיבר נגד שלוש הנפשות, זה הספר נגד הנפש התאונת במאכל ומשקה, וקהלת נגד החיונית שעוסקת בהבלי העולם הזה בממון וכבוד המדומה וזה שאמר שם 'הכל הבל ורעות רוח', ושיר [השירים] נגד המשכלת להידבק בבוראה באהבת דודים. 59 לרמוז למדותיו של הבל שהן הקנאה והכבוד. 60 בראשית ד, א. 61 שם ד, כה. 62 בביאורי אגדות לרבינו לסבי דבי אתונא (בכורות ח, ב) האריך לבאר יותר וכתב: אמרו בפ"ק דברכות (ג, א - ראה ביאורי אגדות שם) שלש משמרות הוי הלילה וכו' וכתבו המפרשים שהוא על שלש נפשות שבאדם - נר"ג: נפש - בה התאוה לענינים גופניים וז"ש נפש רחבה, והרוח - בה הכבוד והקנאה, כמ"ש 'ורוח גבוה' 'גבה רוח', 'ורוח נכאה' - שהוא הקנאה - 'תייבש גרם' כמ"ש (משלי יד, ל) 'ורקב עצמות קנאה'. וכל

והן שתי נשים שנאמר בזכריה⁶³, ולכן נאמר 'ורוח בכנפיהם', כי שם משכן הרוח ואף משכן היצר כידוע, ולכן נאמר 'ותשאנה האיפה' שהוא היצר הרע כידוע. וידוע כי שלשה ספרים חיבר שלמה המלך ע"ה: שיר השירים – והוא ספר האהבה, וקהלת – ספר החכמה, משלי – ספר המוסר, והוא ידוע בספרים קדמונים והוא ידוע למשכיל גם כן, שכל דברי קהלת הוא בחקירה, ולכן אמרו⁶⁴ קהלת אינו מטמא את הידים מפני שחכמתו של שלמה היא, ואמרו⁶⁵ 'עיר קטנה'⁶⁶ וכו' 'עיר' זו ירושלים עיר הקודש, כמו שכתוב⁶⁷ 'קול ה' לעיר יקרא', 'קטנה' והלא נאמר⁶⁸ 'רבתי עם' וכו', ואמר 'ואנשים בה מעט', לא נאמר 'רבתי' אלא בדעות⁶⁹, כמו שאמרו 'רבתי' והלא הרבה מטרופולין גדולים הרבה ממנה אלא וכו', 'ובא אליה מלך גדול' וכו' זהו יצר הרע⁷⁰ כל מחשבתו

בכנפיהם' ואמר 'ולהנה כנפים כנפי החסידה' שמראות עצמן כחסידה וכו', וידוע שעיקרן של כל המדות הם הקנאה והתאוה והכבוד שמוציאין את האדם מן העולם, והקנאה והכבוד הם במדות הרוח ולכן קין אין לו אלא תאוה אחת: התאוה, משא"כ בהבל לו תאוה יתירה. ועי"ש עוד בדבריו, ובביאור רבינו לישעיה א, ב. 63 ה, ט: 'ואשא עיני וארא והנה שתי נשים יוצאות ורוח בכנפיהם ולהנה כנפים כנפי החסידה ותשאנה את האיפה בין הארץ ובין השמים'. 64 ידים פ"ג מ"ה; עדויות פ"ה מ"ג. ובתוספתא ידים (ב, ו): 'ו"ש בן מנסיא אומר שיר השירים מטמא את הידים מפני שנאמרה ברוח הקודש, וקהלת אינה מטמא את הידים שאינה אלא מחכמתו של שלמה, אמרו לו וכי לא כתב אלא זו בלבד, הרי הוא אומר (מלכים-א ה, יב) 'ידבר שלשת אלפים משל' [פירוש, ומדלא כתב אלא זו שמע מינה שהיתה ברוח הקודש – פירוש רבינו שם] ואומר (משלי ל, ו) 'אל תוסף על דבריו' [פירוש, ומדאמר 'אל תוסף' שמע מינה שהיתה ברוח הקודש – שם] וראה מגילה ז, א. 65 [מדרש הנעלם רות] – זהר חדש רות דף פ. 66 להלן ט, יד-טו: 'עיר קטנה ואנשים בה מעט ובא אליה מלך גדול וסבב אותה ובנה עליה מצודים גדולים'. 'ומצא בה איש מסכן חכם ומילט הוא את העיר בחכמתו ואדם לא זכר את האיש המסכן ההוא'. 67 מיכה ו, ט. 68 איכה א, א. 69 ראה איכה רבה א, ד [ושם דרשו כז על 'רבתי בגוים']. 70 נדרים לב, ב.

הגוף, אבל הבל עסקו בענין הבלים ובונה בתי כנסת להתגדל ולהתפאר בהם, וכן צדקות להתגדל וכמ"ש בזהר עה"פ 'ונעשה לנו שם' וכל זה הבל וכמו שנאמר בקהלת 'הבל הבלים' 'מה יתרון לאדם בכל עמלו שיעמול תחת השמש' ואמרו תחת השמש אין לו אבל למעלה מן השמש יש לו, ותחת השמש הוא באויר וכו', וכל חטאים של התאוה הכל בנפש כמו שנאמר 'והנפש אשר תאכל' ואמרו (חולין קכ, א – עיין רש"י שם) 'הנפש' לרבות את השותה, 'ויבא קין מפרי האדמה' – מן הפחותין, שאינו נותן לה' רק אותן שאינו צריך לאכילתו המשוויר, וז"ש זרע פשתן שאינו נאכל, 'והבל הביא מבכורות צאנו' שכל ענינו לקנות שם ותפארת בארץ וכו', ועל מידתו של הבל הזהירו (אבות ב, יב): כל מעשיך יהיו לשם שמים – אפילו הענינים הגשמיים, והזהירו [רמב"ם הלכות דעות פ"ה ה"א, שו"ע או"ח סימן רלא] על מדת התאוה ביותר שכל אכילה ושתייה יהיו לשם שמים וכו', כי הגוף נהנה במאכל, והנשמה בכוונת האכילה לשמו כמ"ש בגלגולים, ואין חיזוק לשום דבר אלא באכילה ושתייה וכו', אבל מדת הרוח אין לו קיום כי אין לו יסוד בגוף באכילה ושתייה כי הכל למדות הנפש וכו', וז"ש 'ויהי בהיותם בשדה' – עוסק בעניני גופו 'איש שדה' כנ"ל 'ויקם קין אל הבל אחיו ויהרגהו' שאז אין לו שליטת הבל לכן ויהרגהו שאין לו קיום כנ"ל, וז"ש 'והנה שתי נשים יוצאות' ואמרו (קדושין מט, ב) אלו חנופה וגסות הרוח שירדו לבבל שהן מדות הרוח כנ"ל. וזה שאמר על הנהו 'ורוח

אליה, ¹²³⁴⁵⁶⁷ 'ומצא בה איש מסכן וחכם' זה דוד ושלמה, דוד אמר ⁷¹ 'ואני עני ואביון', שלמה נאמר עליו ⁷² 'ויחכם מכל האדם', 'ומלט את העיר בחכמתו' שהן תקנו הרבה גדרים לאורייתא ⁷³, ונ"ל כי הכל קאי על מה ⁷⁴ שעשה אזנים לתורה ⁷⁵, וירושלים על שמו נקרא עיר החכמה ⁷⁶, 'בחכמתו' שהיא ספר קהלת, בה עשה אזנים, כמש"כ בספר קהלת בסופו ⁷⁷ 'ואזן וחקר ותיקן' וכו', שיר השירים בעת מלכותו, וקהלת בעת עניו, ומשלי בעת חזרו כידוע ⁷⁸, כמש"כ ⁷⁹ 'וזה חלקי' ⁸⁰, ולכן נאמר 'איש מסכן וחכם', וקרא זה הספר 'קהלת' על שם החכמה, וכמו שאמרו במדרש ⁸¹ ע"ש שקיהל חכמה הרבה, וידוע ⁸² שדוד ירש סיהרא בעניה ושלמה בעתירותה, וידוע ⁸³ שהאב זוכה לבנו בחמשה דברים בכח ועושר וכו' וכן להיפך, ולכן היה ראוי לשלמה לירש אותה בעניו, וז"ש כאן 'קהלת בן דוד' שלא אמר כן בשיר השירים ובמשלי, ושם כתיב 'שלמה' ע"ש שלימה כידוע בירושלים עיר החכמה, והציל אותה מ'מלך גדול' וכו', ומלך בירושלים שמשם תצא התורה כמש"כ ⁸⁴ 'כי מציון תצא תורה' לכן 'מלט בחכמתו'.

(ב) הבל הבלים. ⁸⁵ אמר 'הבל' נגד גדולתו שהוא הכל הבל, כי ימי גרושו

רש"י ב"ב יד, ב וברש"ש שם]. ⁷⁹ להלן ב, י. ⁸⁰ ראה גיטין סח, א: חד אמר מקלו וחד אמר גונדו [וראה רש"י עה"פ להלן]. ⁸¹ ברש"י כאן, ובזהר תזריע (מז, ב): וכד כנש חכמתא ואסתלק בדרגין דחכמתא אקרי קהלת. ⁸² זהר פרשת ויחי דף רמט, ב. ⁸³ עדויות פ"ב מ"ט: האב זוכה לכן בנוי ובכח ובעושר ובחכמה ובשנים. ⁸⁴ ישעיה ב, ג; מיכה ד, ב. ⁸⁵ הערת המו"ל (ברק השחר וילנא תרכ"ג): בליקוטים שנדפסו בספר שנות אליהו (אחרי מסכת ברכות - י"ל ע"י חתן רבינו) כתב קצת באופן אחר עי"ש שנדחק בזה והדברים ברורים כמו שכתוב כאן. [וכך כתב שם: 'הבל הבלים' אמר קהלת הבל הבלים הכל הבל', וקשה דנאמר כאן שבעה הבלים, וכולם אמר קהלת, הוי ליה למימר 'אמר קהלת' או קודם שבעה הבלים או לאחר שבעה הבלים, לענין מאי 'אמר קהלת' אחרי שלשה הבלים, אבל נראה דאיתא בגמ' (ב"ב ק, ב) שבעה מעמדות כנגד שבעה הבלים שבספר קהלת, יש להקשות לענין מאי תקנו חכמים שבעה מעמדות כנגד שבעה הבלים, אבל נראה דשנותיו של אדם נחלק לשלשה חלקים: ימי עליה, ימי עמידה, ימי ירידה, עד עשרים - ימי עליה, ומעשרים עד תשעים - ימי עמידה, ומתשעים ולמעלה -

⁷¹ תהלים מ, יח; ע, ו. ⁷² מלכים-א ה, יא. ⁷³ ראה יבמות כא, א: רמז לשניות לעריות מן התורה מגין, רב יהודה אמר מהכא 'ואזן וחקר ותקן משלים הרבה' (להלן יב, ט) קודם שבא שלמה היתה תורה דומה לכפיפה שאין לה אזנים עד שבא שלמה ועשה לה אזנים [וראה עוד עירובין כא, ב] וכן מצינו בדוד שגזר על יחוד דפנויה (ע"ז לו, ב; ר"מ איסורי ביאה פכ"ב, ה"ג). ⁷⁴ בליקוטים בסוף ספר אמונה והשגחה כתב שהוא ט"ס, וצ"ל: על שלמה שעשה וכו'. ⁷⁵ בזהר חדש רות שם: 'איש מסכן' דא דוד, 'חכם' דא שלמה, וראה שם ביאור הדברים. ⁷⁶ רש"י כאן, וראה מדרש רבה ריש איכה באורך. ⁷⁷ להלן יב, ט. ⁷⁸ בילקוט כאן אמרו: רבי חייא בר אבא אמר משלי אמר תחלה ואח"כ שיר השירים ואח"כ קהלת וכו', רבי יונתן אומר שה"ש אמר תחלה ואח"כ משלי ואח"כ קהלת ומייתי לה רבי יוחנן מדרך ארץ, כשאדם נער אומר מיני זמר, הגדיל אומר מיני משל, הזקין אומר דברי הבלים, רב חוניא אמר הכל מודים קהלת בסוף אמרו. ובסדר עולם (פרק טו) אמרו: לעת זקנת שלמה סמוך למיתתו שרתה עליו רוח הקודש ואמר שלשה ספרים הללו: משלי שיר השירים קהלת וזוהר

שלש שנים כידוע⁸⁶, נשאר ימי מלכותו ל"ז שנים גימטריא הב"ל⁸⁷, ואמר שבעה הבלים נגד שני חיי אדם, כי שלשה זמנים הם: ימי עליה הן עד עשרים שנה - שאז נגמר בגידולו כידוע וכן נגמר בשכל כידוע, ולכן אז באה הנשמה לאדם כידוע, שבלידתו בא הנפש וכי"ג שנה הרוח⁸⁸ ולכן ממכרו ממכר⁸⁹, ובעשרים בא הנשמה ולכן מוכר בנכסי אביו כידוע⁹⁰ ואז השלמת שכלו, ועד שמונים שנה לגבורות⁹¹ הוא ימי העמידה ומשם ואילך ימי הירידה בן תשעים לשוח

אמר החכם

ימי ירידה, דאיתא במשנה (אבות ה, כ) 'בן תשעים לשוח' והוא ירידה, ומפני מה נקרא עד עשרים עליה ומעשרים ולמעלה עמידה, שעד עשרים יש בהם דברים עילויים, דאיתא במסכת אבות בן חמש למקרא, בן עשר למשנה, בן שלש עשרה למצוות, בן חמש עשרה לגמרא, בן שמונה עשרה לחופה, נמצא יש בהם דברים חשובים ועילויים עד בן עשרים, ומעשרים ולמעלה הוא דברים של הבלים: לרדוף, לכח, לזקנה, לשיבה, לגבורה - ונקרא עמידה, נואף שיש בהן בן ארבעים לבינה, ולכאורה הוא דברים עילויים, אעפ"כ נקרא הבל ונחשב לעמידה, דבינה הוא דבר העומד כמו כח ועצה, אם משתמש בכחו לתורה ובמצוות יפה הוא, כמו שאמר רבי יוחנן לר"ל (ב"מ פד, א): חילך לאורייתא, ואם משתמש בכחו לעבירה הוא רע, וכן בבינה, אם משתמש בבינה ולומד תורה, יפה הוא, ואם ח"ו להיפך, כמו שאמר הכתוב (ירמיה ד, כב) 'חכמים המה להרע' - לא ידעתי אם שמעתי זה בבירור מפיו או הבנתי מדבריו שכך הוא, ששמעתי כבר מפיו לערך שלשים שנה], לכך ניחא מה שתקנו חכמים שבעה מעמדות כנגד שבעה הבלים שהוא כנגד ימי העמידה, ששבעה עידינים הם מעשרים עד תשעים שחשיב במתניתין, בן עשרים וכו' בן שלשים וכו' עד בן תשעים, לכך מעמידין את המת כנגד שבעה ימי עמידה, ואיתא דשמואל ושלמה שנותיהן היו נ"ב שנה [ראה סדר עולם פי"ג; תענית ה, ב - על שמואל], שבן י"ב מלך (סדר עולם רבא פי"ד) וארבעים שנה היה מלך (מלכים-א יא, מב), וא"כ ראה בחייו מימי עמידה שנקרא 'הבלים' - שלשה, מעשרים עד שלשים הבל אחד, ומשלשים עד ארבעים הבל שני, ומארבעים עד חמשים הבל שלישי, לכך אמר 'הבל הבלים' - שלשה הבלים - אמר קהלת, פירוש, בעצמי

בחנתי, אבל ידעתי ששאר ימי עמידה ג"כ הבלים הוא. 86 ראה בית המדרש (ילניק) חדר ב' עמ' 46, וכן כתבו בעלי התוספות עה"פ (לקמן ז, ז) 'כי העושק יהולל חכם', ובעשרה מאמרות (מאמר אם כל חי ח"ג, ט) כתב שנטרד שלש שנים כיון שחטא ועבר על שלשה לאוין: לא ירבה לו נשים, סוסים, וזהב. 87 כי ימי מלכותו סה"כ ארבעים שנה כמבואר במלכים-א יא, מב. 88 אמנם בביאורו לישעיה ט, ה כתב: ניתן בו הנפש מיד שנוצר, ובבטן אמו אז אין בו כי אם הנפש ולא הרוח, כי אין יכול לשאוב שם אויר נקי והיה התינוק נחנק, ואמר 'יולד לנו' שניתן לו גם הרוח, ואמר 'בן' הוא כשמגיע ל"ג שנה וזוכה לנשמה. וראה עוד סנהדרין צא, ב; נדה טז, ב [וראה להלן ג בהערה בשם מהר"ל (נדה ל, ב) שני זמנים בבוא הנשמה לגוף]. 89 בגיטין נט, א אמרו: הפעוטות מקחן מקח וממכרן ממכר, ומבואר שם דהיינו כבר שית או כבר עשר כל חד לפי תורפיה, ומבואר שם שתקנת חכמים היא משום כדי חייו, וראה בר"מ הלכות מכירה פכ"ט ה"ו; שו"ע חו"מ סי' רלה סעיף א, וביאור הגר"א סק"ב מבואר שלדעת הרמב"ם עד שנעשה גדול צריך לבודקו אם יודע בטיב משא ומתן, ואם לא אין מקחו מקח [ודלא כדעת הטור בשם הרא"ש שרק עד כבר עשר], ואפשר שז"ש רבינו שמגיל י"ג ממכרו ממכר היינו בודאי, וכן ממכרו ממכר מדינא אף ללא תקנת חכמים משום כדי חייו. 90 גיטין סה, א. וברמב"ם פכ"ט מהלכות מכירה הי"ג כתב: קרקע שירש מאבותיו אין ממכרו ממכר עד שיהיה בן עשרים שנה אע"פ שהביא שתי שערות ואע"פ שיודע בטיב משא ומתן, שמא ימכור בזול מפני שדעתו נוטה אחר המעות ועדיין לא גתישבה דעתו בדרכי העולם. 91 אבות

וכו' בן מאה וכו', ועד עשרים שנה שהן גידול הגוף מהצומחת הולך אחר התאוות, כי עדיין אין הרוח נגמר, ומעשרים ואילך הולך אחר ההבל⁹², ז"ש⁹³ בן עשרים לרדוף וכן עד שמונים, שלשים לכח - כל זה לא נאמר בהן לא תורה ולא יראה רק עד עשרים, והענין, כי בן י"ח לחופה, ואמרו⁹⁴ רחיים בצוארו ויעסוק בתורה, ולכן כל הזמנים שקודם י"ח הכל בתורה ובמצוות, מה שאין כן אחר כך, ועל הזמן הזה שהוא מעשרים עד שמונים, על אלו אמר שבעה הבלים נגד שבעה זמנים בן עשרים לרדוף וכו' והן ימי עמידה, ולכן אמרו⁹⁵ שעושין שבעה מעמדות למת נגד שבעה הבלים, להראות שהכל הבל והולכין ממעמד למעמד, כי שבעה זמנים אלו הולכין עשר שנים כל אחד נאח"כ עומד ומתחיל האחר, וחיי שלמה המלך ע"ה היה נ"ב שנה⁹⁶, ושלש שנים הלך בגולה ואח"כ מלך⁹⁷, נמצא היה קודם חמשים כשנגרש וראה בעצמו שלשה הבלים מאותן הזמנים, וז"ש 'הבל הבלים אמר קהלת', ואמר עוד 'הבל הבלים' על הנשאים, ואמר 'הכל הבל' על בן שמונים, שאע"פ שהגיע לגבורות מכל מקום גם זה הבל, כמו שנאמר⁹⁸ 'ואילו חיה אלף' וכו', ואמר 'הכל לכול' ימים הנשאים שהן ימי הירידה שהן פשיטא הבל, והכל הוא עוסק בהבל, ומפרש והולך כל הספר.

ודע כי על אלו שני הזמנים שקודם עשרים והן עד י"ג ומי"ג ועד עשרים, פירש לקמן⁹⁹ 'שמח בחור בילדותך' שהן עד י"ג שנה שאז הוא ילד ואינו איש עד י"ג שנה וישמח בתאווה, 'ויטיבך לבך בימי בחורותיך' שהן עד עשרים שנה כידוע, שאז יטב לבו ששם משכן הרוח¹⁰⁰, וחוזר ומפרש 'והלך בדרכי לבך' על הבחורות, 'ובמראה עיניך' על התאוה, כמו שאמרו¹⁰¹ 'ולא תתורו אחרי

פ"ה מ"כ: בן שמונים לגבורה, בן תשעים לשוח [דעד כאן הוא בגבורות ולא יותר וכמ"ש (להלן יב, ג) 'ביום שיזועו שומרי הבית והתעותו אנשי החיל' וכמ"ש בשבת קנב, א - פירוש רבינו שם], בן מאה כאילו מת ועבר ובטל מן העולם. 92 עפ"י ירמיה ב, ה. 93 אבות שם. 94 קדושין כט, ב. 95 בבא בתרא ק, ב: ת"ר אין פוחתין משבעה מעמדות ומושבנות למת כנגד 'הבל הבלים' אמר קהלת הבל הבלים הכל הבל' [בחזירתן מן הקבר הולכין מעט ויושבין לנחם את האבל או להרבות צער על המת שמת ולהרבות בבכי ולתת איש אל לבו לשוב בתשובה כי חיי האדם הבל, ועומדין והולכין מעט וחוזרין ויושבין מעט כך עושים שבע פעמים כדי לתת אל לבם שחיי האדם הבל, והיינו דמפרש לקמיה כנגד שבעה הבל הבלים שכתובים בריש ספר קהלת, רשב"ם]. 96 ראה סדר הדורות ב"א תתקס"ד. 97 בגיטין סח, ב נחלקו רב ושמואל אי מלך והדיוט [היה שלמה ולא חזר שוב למלכותו, רש"י] או מלך והדיוט ומלך [וראה שם בחכמת שלמה למהרש"ל]. 98 להלן ו, ו. 99 יא, ט: 'שמח בחור בילדותך ויטיבך לבך בימי בחורותיך' והלך בדרכי לבך ובמראה עיניך ודע כי על כל אלה יביאך האלהים במשפט'. 100 וכמו שפירש רבינו לעיל פסוק א. 101 ברכות יב, ב: 'אחרי לבבכם' זו מינות וכן הוא אומר (תהלים יד, א) 'אמר נבל בלבו אין אלהים', 'אחרי עיניכם' זה הרהור עבירה שנאמר (שופטים יד, ג) 'ויאמר שמשון אל אביו אותה קח לי כי ישרה היא בעיני', 'אתם זונים' זה הרהור ע"ז וכן הוא אומר (שופטים ח, לג) 'ויזנו אחרי הבעלים'.

פ"ה מ"כ: בן שמונים לגבורה, בן תשעים לשוח [דעד כאן הוא בגבורות ולא יותר וכמ"ש (להלן יב, ג) 'ביום שיזועו שומרי הבית והתעותו אנשי החיל' וכמ"ש בשבת קנב, א - פירוש רבינו שם], בן מאה כאילו מת ועבר ובטל מן העולם. 92 עפ"י ירמיה ב, ה. 93 אבות שם. 94 קדושין כט, ב. 95 בבא בתרא ק, ב: ת"ר אין פוחתין משבעה מעמדות ומושבנות למת כנגד 'הבל הבלים' אמר קהלת הבל הבלים הכל הבל' [בחזירתן מן הקבר הולכין מעט ויושבין לנחם את האבל או להרבות צער על המת שמת ולהרבות בבכי ולתת איש אל לבו לשוב בתשובה כי חיי האדם הבל, ועומדין והולכין מעט וחוזרין ויושבין מעט כך עושים שבע פעמים כדי לתת אל לבם שחיי האדם הבל, והיינו דמפרש לקמיה כנגד שבעה הבל הבלים שכתובים

לבבכם' ¹⁰² זה הרהור וכו' כמו שאמרו שם, והגאווה ושאר המדות כולן נמשלים לה, 'ואחרי עיניכם' זה הרהור עבירה, זו התאוה, 'ודע' וכו'.

(ג) מה יתרון לאדם בכל עמלו שיעמול תחת השמש. ואמרו ¹⁰³ תחת השמש אין לו, למעלה מהשמש יש לו, והוא כמו שאמרו ¹⁰⁴ 'עד שלא תחשך השמש' ¹⁰⁵ זו נשמה שהיא מאירה לאדם בחכמה, כמו שאמר כאן ¹⁰⁶ 'וראיתי אני שיש יתרון וכו' כיתרון האור מן החושך' 'החכם' וכו', וז"ש 'תחת השמש' תחת הנשמה, שהם הנפש והרוח שהם תחתיו כידוע, שלכל עמל שעמל בהם אין יתרון. ואמר 'בכל עמלו' אפילו עמל תורה ומצוות שעושה בהן אינו כלום ¹⁰⁷,

השמש' שאני עמלה דאורייתא דלעילא מן שמש הוא, רבי חייא אמר אף עמלה דאורייתא דאיהו עמל בגינייהון דבני נשא או בגין יקרא דיליה, האי 'תחת השמש' כתיב דהא לא סליק לעילא. ובפירושו רבינו עה"פ (משלי לא, ל) 'שקר החן והבל היופי' כתב: לא הלמוד עיקר אלא המעשה שהוא אחר כונתו כי רחמנא לבא בעי, וכמו שאמרו (ברכות ה, ב) אחד המרבה ואחד הממעיט ובלבד שיכון לבו לשמים וכו', והענין דשלשה מיני מעשים יש: אחד - הלומד בשביל פניות אקרא בשביל שיקראוני רבי (ראה נדרים סב, א) והוא מפני כבוד ועושר, שני - שלומד בשביל בוראו שימצא חן בעיניו ויתן שכר טוב בעולם הבא, והשלישי - הוא רק טוב ביראת השם כאשר צונו לשמור ולעשות ולא לשום פניה כלל וכו', וז"ש 'שקר החן' שעושה בשביל למצוא חן בעיני אדם, כי לא נתקימה בידם והמעשה בעצמו הוא שקר, 'והבל היופי' שמיפה את עצמו נגד הקב"ה, אף שהמעשה עצמו הוא טוב כמו שאמרו חז"ל (פסחים ח, א) האומר סלע זו לצדקה בשביל שיחיה בני הרי זה צדיק גמור, מכל מקום הוא 'הבל', וכמש"כ (להלן, יד) 'וראיתי את כל המעשים שנעשו תחת השמש והנה הכל הבל ורעות רוח' 'ואין יתרון תחת השמש' ופירושו, כמו שאמרו בגמרא פסחים (נ, ב) כתיב 'על שמים חסדך' (תהלים נז, יא), וכתיב (שם קח, ה) 'עד שמים חסדך' כאן בעושיין לשמה כאן בעושיין שלא לשמה, כי העושיין לשמה הוא דבר שלמעלה מהשמים לכן על השמים חסדו להם, משא"כ אותם העושים שלא לשמה הוא תחת השמים, וזה שאמר 'ואין יתרון תחת השמש', [ועי"ש ש"יראת ה' היא תהלה] הוא נגד השלישי שלומד לשמה, וראה להלן ב, יא.

¹⁰² במדבר טו, לט. ¹⁰³ מדרש רבה כאן, וכשבת ל, ב: ספר קהלת תחלתו דברי תורה וסופו דברי תורה וכו', דכתיב 'מה יתרון לאדם בכל עמלו שיעמול תחת השמש', ואמרי דבי רבי ינאי תחת השמש הוא דאין לו, קודם השמש יש לו [אם יעמול בתורה שנבראת קודם השמש (פסחים נד, א) יש יתרון - רש"י]. וראה בביאור רבינו לישעיה (ה, כ) מהשמטות שכתב: ע"ד שאמר שלשה חלקי אהבה הן, אם אהבת הערב, או הטוב, או המועיל, כן המה בעולם: מה שלמטה מהשמש אינו אלא ערב, והשמש מועיל - מאיר לארץ, אבל למעלה מן השמש יש יתרון טוב במה שהוא טוב, וכן הם שלשה עולמות: התחתון ערב, והאמצעי מועיל, והעליון טוב. ¹⁰⁴ ראה זהר ח"א דף רכז, א. ¹⁰⁵ להלן יב, ו. ¹⁰⁶ להלן ב, יג: 'וראיתי אני שיש יתרון לחכמה מן הסכלות כיתרון האור מן החושך'. 'החכם' עיניו בראשו והכסיל בחושך הולך וידעתי גם אני שמקרה אחד יקרה את כולם'. ¹⁰⁷ נראה לבאר דבריו, שאם אדם עמל בתורה ע"י נפש ורוח - לא ע"י נשמה - נמצא שמעורבים בלמודו תאוה וכבוד, וכמו שפירש רבינו באורך לעיל (פסוק א) תכונתם של הנפש והרוח, ועמל בתורה בכהאי גוונא הרי הוא 'תחת השמש', פירוש מעורב בו גם חלק הבהמי שבאדם הקיים בנפש וברוח, וז"ש רבינו ללומדיהן לא נאמר, פירוש לעושים לשמה היינו שלומדים רק לשמה ללא תאוה וכבוד, [ולכן הביאו בברכות את הפסוק 'שכל טוב' וכו' שהרי השכל משכנו בנשמה וכמש"כ רבינו לעיל] וקצת יש מקור לדבריו בזה (פרשת ויחי דף רכג, ב): תאנא, 'מה יתרון לאדם בכל עמלו' יכול אף עמלה דאורייתא, ת"ל 'שיעמול תחת

כמו שנאמר ¹⁰⁸ 'וראיתי וכו' ואת כל כשרון המעשה וכו' גם זה הבל', ואמרו ¹⁰⁹ ללומדיהן לא נאמר אלא לעושיהן, לעושיין וכו', וידוע שיתרון האדם מן הבהמה בנשמה בלבד כנ"ל ¹¹⁰, ואם עמלו בנפש ורוח הוא דומה לבהמה, וז"ש 'מה יתרון לאדם' מה הוא יותר בגדר האדם 'בכל עמלו' וכו', וזה שאמרו ¹¹¹ עד שלא באה שמשו של עלי זרחה שמשו וכו', ועליו אמרו ¹¹² ונר דלוק על ראשו ורואה מסוף עד העולם ועד סופו כידוע ¹¹³.

והנהגה
הנכונה

ובמהר"ל שם: הנר הזה הוא הנשמה שנקרא מעל ואל הארץ לדין עמו' (תהלים נ, ד), 'אל' ^{נר} ה' נשמת אדם, וקאמר שהנר הזה דלוק על ראשו כלומר שעדיין הנשמה בלתי מוטבע בגוף, כי הנשמה של אדם מוטבע בגוף כאשר יוצא לאויר העולם וכל זמן אשר הוא דר בתוך מעי אמו אין הנשמה מוטבע בגוף, וכיון שאין הנשמה מוטבע בגוף אז, ניצוץ וזהר עליון דבק בראשו אשר שם הנשמה, וכו' רואה מסוף העולם בשביל הזהר והניצוץ העליון, ומביא ראיה כי כאשר האדם ישן רואה חלום באספמיה, פירוש רואה חלום אמת באספמיה, ודבר זה כי כאשר אין האדם ישן אז הנפש פונה אל מה שיפנה, ואין הנשמה פנויה מן העסקים אשר יפנו אליהם החושים, והם מבטלים הנשמה שלא יושפע עליו החלום שהוא אחד מששים בנבואה, רק כאשר אינו פונה לשום דבר, אז יושפע עליו החלום שהוא אחד מששים בנבואה [וראה בפירוש רבינו למשלי יט, כג], וכן כאשר האדם בבטן אמו שאז הנפש בלתי מוטבעת בגוף כלל, ולכך יש על ראשו נר מאיר אשר בו רואה מסוף העולם עד סופו [וראה עוד בזה בספר פתחי שערים להגרי"א חבר ח"ב עמוד טו].

וכוונת רבינו שצדיקים העוסקים בתורה ומצוות אך ורק לשמה, הרי כל פעולותיהם מתיחסות לנשמה בלבד, ואין בהם כלום מהנפש ומהרוח, והרי הם כעלי ושמאל וכעובר במעי אמו, שהנשמה מאירה עליו אך הנפש [והרוח] עדיין לא מפתות אותו לקנאה תאוה וכבוד, ולכן כל פעולתו נקראת מעל השמש, אך אם עוסק לשם כבוד וקנאה הרי כל פעולותיו 'תחת השמש' [וראה בנדה שם בספר פתחי נדה (רנשבורג) בשם הגר"א; וכן בספר מעלות התורה בשם הגר"א ובביאור אור תורה שם אות קמח].

113 בספר לקוטי תורה (מהגר"א - וורשא תרנ"ט) כתב: 'תחת השמש' פירוש. לא יהיה

וראה עוד בסנהדרין צא, ב: 'יקרא אל השמים מעל ואל הארץ לדין עמו' (תהלים נ, ד), 'אל' ^{נר} ה' נשמת אדם, וקאמר שהנר הזה דלוק על ראשו כלומר שעדיין הנשמה בלתי מוטבע בגוף, כי הנשמה של אדם מוטבע בגוף כאשר יוצא לאויר העולם וכל זמן אשר הוא דר בתוך מעי אמו אין הנשמה מוטבע בגוף, וכיון שאין הנשמה מוטבע בגוף אז, ניצוץ וזהר עליון דבק בראשו אשר שם הנשמה, וכו' רואה מסוף העולם בשביל הזהר והניצוץ העליון, ומביא ראיה כי כאשר האדם ישן רואה חלום באספמיה, פירוש רואה חלום אמת באספמיה, ודבר זה כי כאשר אין האדם ישן אז הנפש פונה אל מה שיפנה, ואין הנשמה פנויה מן העסקים אשר יפנו אליהם החושים, והם מבטלים הנשמה שלא יושפע עליו החלום שהוא אחד מששים בנבואה, רק כאשר אינו פונה לשום דבר, אז יושפע עליו החלום שהוא אחד מששים בנבואה [וראה בפירוש רבינו למשלי יט, כג], וכן כאשר האדם בבטן אמו שאז הנפש בלתי מוטבעת בגוף כלל, ולכך יש על ראשו נר מאיר אשר בו רואה מסוף העולם עד סופו [וראה עוד בזה בספר פתחי שערים להגרי"א חבר ח"ב עמוד טו].

111 קדושין עב, ב: 'זרחה השמש ובא השמש' (להלן, ה), עד שלא כבתה שמשו של עלי זרחה שמשו של שמואל הרמתי שנאמר (שמואל א ג, ג) 'נר אלהים טרם יכבה ושמאל שוכב' וגו'. ומהרש"א שם כתב: לכך נסמך 'ושמאל שוכב' ל'נר אלהים' לרמזו נר אלהים היא הנשמה, כמש"כ (משלי כ, כז) 'נר ה' נשמת אדם'. ובמהר"ל (ביאורי אגדות שם) כתב: אין צדיק יוצא מן העולם עד שנולד צדיק כמותו כי הצדיק השפעת נשמתו ממקור העליון שאינו פוסק. ונראה כוונת רבינו כאן כדבריהם, שהנשמה עולמית ואין לה כילוי, וה"מ כשלומד ומקיים מצוותיו לשמה בלבד, אזי כל פעולותיו נמשכות אל הנשמה והיא רוחנית ואין לה הפסק, וראה להלן. ולדברי רבינו מבואר מדוע נקטו בגמ' 'שמש' - 'כתבה שמשו' 'זרחה שמשו', כי מעל השמש היינו בנשמה בלי פניות זרות [וראה בביאור רבינו ליונה ד, ו]. 112 נדה ל, ב: למה הולד דומה במעי אמו וכו' ונר דלוק לו על ראשו וצופה ומביט מסוף העולם ועד סופו שנאמר (איוב כט, ג) 'בהלו נרו עלי ראשי לאורו אלך חושך', ואל תתמה שהרי אדם ישן כאן ורואה חלום באספמיה. וכתב שם מהרש"א: הוא כח הנשמה שנקראת נר, שנאמר (משלי כ, כז) 'נר אלהים נשמת אדם'.

(ט) ואין כל חדש תחת השמש¹¹⁴.

פרק ב (ד) הגדלתי מעשי בניתי לי בתים נמנעתי כרמים. הגדלתי מעשי.

מסכת סופרים פכ"א, ט - ובקול אליהו עה"ת (ליקוטים) שאברהם אכל כע"ד אנשים, ופירש הגאון שתיקן במאכלו מה שתקנו שבעים זקנים באכילתן [והארבעה שכחתי מי הם, כמדומה נדב ואביהוא אלעזר ואיתמר, אבל לא ידעתי בכירור] [ואני שמעתי משמו משה אהרן נדב ואביהוא, ומפי אחרים שמעתי משה אהרן אלדד ומידד], ולמדרגת הטוב לא כל אחד זוכה לכך רק מתת אלהים היא, ואיתא (קהלת רבה ב, כו; רש"י להלן ח, טו) כל אכילה ושתייה שבספר קהלת אינו אלא דברי תורה, ויש בה ג"כ אותיות טע"ם - טוב ערב מועיל, ערב - היינו שלומד שלא לשם שמים אלא רק מחמת שהוא ערב שנהנה מהחכמה, ומועיל - שלומד כדי שיהיה בקי בתורה, שאשרי מי שבא לכאן ותלמודו בידו (פסחים ג, א), ולומד לשם שמים שהש"י צוה אותו לתלמוד ויהיה ג"כ בקי, אבל אינו נהנה עדיין כשלומד עד שיהיה בקי, שהמבקש אינו בטוב לב עד שיבא מבוקשתו, וטוב - נקרא ג"כ שנהנה תיכף בעת לימודו אף שעדיין אינו תלמודו בידו וגם אח"כ כשתלמודו בידו, וזה ג"כ לא יכול לבא לידי מדה רק מתת אלהים [ודברים עמוקים הם], וזה שאמר הכתוב 'כי לאדם שטוב לפני' היינו שיש לו מדרגת טוב הן בלימוד הן באכילה 'נתן חכמה ודעת ושמחה' היינו שתיכף יש הנאה ושמחה, אבל מדת מועיל הוא לאח"כ, וזהו שאמר הגמ' גדול הנהנה מיגיעו, פירוש שיהנה תיכף בשעת יגיעו הן בלימוד הן באכילה, הוא יותר מירא שמים, היינו מי שיש לו מדת מועיל, שלומד ואוכל ג"כ לשם שמים, אבל אינו נהנה תיכף, ואיתא 'אין כל חדש תחת השמש' אבל תורה לעילא מן השמש, ואיתא בזהר (פרשת ויחי דף רכג, ב) מי שלומד בגיניהון דבני נשא [או בגין יקרא דיליה] הוא ג"כ 'תחת השמש', וזהו שאמר הכתוב 'אין כל חדש תחת השמש', תיבת חד"ש ראשי תיבות: חכמה דעת שמחה, היינו מי שיש לו מדרגת טוב, אינו נשאר תחת השמש אלא לעילא מן השמש. וראה להלן ב, כו.

לאדם יתרון מהשם יתברך אף בכל העמל שיעמול לעבדו 'תחת השמש' - כלומר, רק תחת אשר ברא השמש להאיר לאדם, תחת זה בלבד ראוי לאדם לעבדו כל ימיו עד אין סוף. 114 בשנות אליהו (סוף ברכות) כתב: אמר רבי חייא משמיה דעולא גדול הנהנה מיגיעו יותר מירא שמים, דאילו גבי ירא שמים כתיב (תהלים קיב, א) 'אשרי איש ירא את ה', ואילו גבי נהנה מיגיעו כתיב [(תהלים קכח, ב) 'גיע כפיך כי תאכל אשריך וטוב לך' - אשריך בעולם הזה וטוב לך לעולם הבא, ולגבי ירא שמים 'וטוב לך לא כתיב ביה] (ברכות ח, א) והקשו המפרשים ממה נפשך, אם נהנה מיגיעו הוא ג"כ ירא שמים, פשיטא דעדיף מירא שמים לחוד, ואם דנהנה מיגיעו לא הוי ירא שמים אמאי עדיף מירא שמים, ותירץ הרב הגאון מ"ו זצ"ל ואגב אמר פירוש על פסוקי קהלת 'אין כל חדש תחת השמש', ונאמר (להלן ב, כו) 'כי לאדם שטוב לפניו נתן חכמה ודעת ושמחה', ואיתא במפרשים (ראה ספר הישר - המיוחס לר"ת - שער ה; ובפירוש רבינו למשלי יז, כד; כג, א; שה"ש ה, ב) שאותיות טע"ם הוא טוב ערב מועיל, היינו שיש שלשה חלקי מאכל: יש מאכל שהוא ערב - היינו בתחלה הוא ערב אבל אח"כ הוא רע לו, ויש מאכל שהוא מועיל - היינו בתחלה הוא רע ואח"כ טוב הוא לו כמו רפואת סממנים מרים, ויש מאכל שנקרא טוב - היינו בתחלה וסוף טוב הוא לו, היינו שהוא מתוק בתחלה ואח"כ ג"כ אינו מזיק לו, ואמר הרב הגאון מ"ו זצ"ל שיש עוד שלשה חלקי מאכל: ערב - היינו שאוכל למילוי הכרס, ומועיל - היינו שאוכל לשם שמים אף שלעת עתה רע הוא לו שהנשמה אינה נהנה ממנו, ואם היה באפשרי בלא אכילה היה טוב לו יותר אך שכוונתו הוא באכילה הזאת שיכריא הגוף ויכול לעבוד השם יתברך בתורה ומצוות, נמצא הפעולה באכילה הזאת הוא לאחר זמן כשילמד אח"כ, ויש עוד לשם שמים ונקרא טוב - היינו שבאכילה הזאת עושה ג"כ פעולה גדולה לנשמתו וזה נקרא טוב. ואיתא וראה

¹¹⁵שערים לגמילות חסדים, כמו שאמרו בפרקי דרבי אליעזר¹¹⁶. בניתי. בתי כנסיות ובתי מדרשות¹¹⁷. והם שלשה עמודים שעליהם העולם עומד¹¹⁸.

(ה) עשיתי לי גנות ופרדסים ונטעתי בהם עץ כל פרי. עשיתי וכו' מקרא משנה גמרא¹¹⁹.

(ו) עשיתי לי ברכות מים להשקות מהם יער צומח עצים. עשיתי. הויות דאביי ורבא¹²⁰.

(ז) קניתי עבדים ושפחות ובני בית היה לי גם מקנה בקר וצאן הרבה היה לי מכל שהיו לפני בירושלים. קניתי וכו'. חכמות אלוקיות וטבעיות¹²¹. ובני

רבי חייא רבה ומשנתו של ר' הושעיא רבה ומשנתו של בר קפרא, ונטעתי בהם עץ כל פרי - זה התלמוד שכלול בהם. וראה אדרת אליהו דברים לב, יד. 120 ראה סוכה כח, א. וברש"י שם: כל איבעיא להו לאביי ורבא הוה מספקא להו, וכולן נתן את לבו ונתן בהם טעם ובימי אמוראים נשתכחו. ובפירוש ר"ח שם: הקושיות שהיו נושאים ונותנים בהם עכשיו אביי ורבא פשוטות וסדורות היו. וברכה כאן: 'ער צומח עצים' אלו התינוקות שהם למדים, רב נחמן אמר זה התלמוד, 'להשקות מהם יער צומח עצים' אלו תלמידי חכמים שהם למדים. 121 ראה מלכים-א ה, ט-יד. וברמב"ן בהקדמתו לתורה כתב: שלמה המלך ע"ה נתן לו האלהים החכמה והמדע, הכל מן התורה היה לו, וממנה למד עד שידע סוף כל התולדות, ואפילו כחות העשבים וסגולתם, עד שכתב בהן אפילו ספר רפואות וכו', יאמר שהאלהים הוא הנותן דעת שאין בו שקר לידע איך קם העולם, ומעשה המזלות הראש והסוף ואמצעות הזמנים ואלכסונות הזנבות, ואיך יעשו הזמנים מרוצת השמים, וקביעות הכוכבים, לחות הבהמות, וחמת החיות, תוקף הרוחות, ומחשבות אדם, יחסי האילנות, וכחות השרשים, כל דבר מכוסה וכל דבר מגולה ידע, כל זה ידע בתורה והכל מצא בה - בפירושה בדקדוקה באותיותיה ובקוציה וכו', וכן אמר בו הכתוב (מלכים, שם) 'ותרב חכמת שלמה מחכמת כל בני קדם', כלומר שהיה בקי מהם בקסמים ובנחשים שזו היא חכמתם וכו', 'ומכל חכמת מצרים' - שהיה בקי בכשפים שהיא חכמת מצרים, ובטבע הצומח כידוע מספר העבודה המצרית שהיו בקיאיז מאד בענין הזריעות

115 ביאור פרק זה מספר לקוטי הגר"א מכת"י (י-ם תשכ"ג). 116 פרק יז: ראה שלמה שמדת גמילות חסדים גדולה לפני המקום, וכשבנה בית המקדש בנה שני שערים, אחת לחתנים ואחת לאבלים [וראה רש"י פרשת ואתחנן: 'ואת גדלך' - זו מדת טובך. ובמהרש"א ח"א ברכות נח, א: 'לך ה' הגדולה' זו מדת החסד, שבמידה זו נתהווה מעשה בראשית כמ"ש (תהלים פט, ג) 'עולם חסד יבנה' וכו', ומדת גדולה מורה על מדת חסד]. 117 במדרש רבה כאן: וכי אין הכתוב מודיענו אלא עשרו של שלמה, הא אין מדבר אלא בדברי תורה וכו', 'בניתי לי בתים' אלו בתי כנסיות ובתי מדרשות, 'נטעתי לי כרמים' אלו שורות של תלמידי חכמים שהם יושבים שורות שורות ככרם וכו' [ראה ברכות סג, ב]. 118 אבות פ"א מ"ב: על שלשה דברים העולם עומד, על התורה ועל העבודה ועל גמ"ח. ובשה"ש (ו, ד) כתב רבינו: אחר שגלינו מארצנו, ונתרחקנו מעל אדמתנו - שהיא בית המקדש, אין לנו לא תורה כמ"ש (איכה ב, ט) 'מלכה ושריה בגוים אין תורה', ולא עבודה, ולכן אנו אומרים אחר התפילה שהיא במקום עבודה 'שיבנה בית המקדש במהרה בימינו' ותהיה עבודה בעצמה, 'ותן חלקנו בתורתך', ולא נשתייר כי אם גמילות חסדים, כמו שאמרו רז"ל [ראה אבות דר"ג ד, ה] כשחרב בית המקדש בכו ואמרו ח"ו שאין לנו תקומה כי אין לנו לא תורה ולא עבודה, אמר ריב"ז ועוד נשתייר לנו דבר אחד והוא גמילות חסדים כמו שנאמר (תהלים פט, ג) 'עולם חסד יבנה'. 119 במדרש רבה כאן: 'עשיתי לי גנות ופרדסים' - אלו משניות גדולות כגון משנתו של

בית וכו'. תקופות וגימטריאות¹²². גם וכו' הלכות¹²³ והגדות¹²⁴.

(ח) כנסתי לי גם כסף וזהב וסגלת מלכים והמדינות עשיתי לי שרים ושרות ותענגות בני האדם שדה ושרות. כנסתי וכו'. ספרי וספרא, מעשה מרכבה¹²⁵ ומעשה בראשית¹²⁶. עשיתי וכו'. דקדוקי תורה¹²⁷ ודקדוקי סופרים¹²⁸ כמ"ש 'יודע נגן' וכו'¹²⁹. ותענגות וכו'. משלות שועלים¹³⁰ ומשלות כובסים. שדה ושרות. שיחת שדים¹³¹ ועופות¹³² ודקלים¹³³.

סייג ואזנים לתורה וגזרו גזירות להרחיק את האדם מן העבירה, רש"י שם. [וראה יבמות כא, א שגזר שלמה על שניות לעריות, ואמר שם קודם שבא שלמה היתה תורה דומה לכפיפה שאין לה אזנים עד שבא שלמה ועשה לה אזנים, וז"ש רבינו דקדוקי סופרים, וכמ"ש רש"י סייג ואזנים לתורה], וראה עוד בפירוש רבינו גרשום ב"ב קלד, א. 129 סנהדרין צג, ב: 'יודע נגן' (שמואל-א טז, יח) שידוע לישראל [ושם אמרו כן על דוד עי"ש]. 130 ברש"י סוכה כח, א: שישדו קדמונים לתת אמתלא לתוכחתם ותולין אותם בכובסין ובשועלים כגון (סנהדרין לט, א - ראה שם ברש"י) מאזני צדק אבות אכלו בוסר. והרשב"ם פירש (בבא בתרא קלד, א): צורך יש בה ללמוד דברי תורה כדכתיב (להלן יב, ט) 'תקן משלים הרבה' וכתיב (משלי א, ו) 'להבין משל ומליצה'. 131 פירש הרשב"ם (שם): להשביעם, ונפק"מ לעשות קמיע לרפואה. 132 מלכים-א ה, יג: 'יידבר על הבהמה ועל העוף ועל הרמש ועל הדגים'. וברמב"ן עה"ת (דברים יח, ט; וראה כתבי רמב"ן ח"א עמ' קמט: והנני מבאר זה ואיני יודע אם אני עושה בטוב וכו') כתב: 'מנחש' הוא המביט בעופות בכנפיהם או בצפצוף וכו', כבר הודענו כי יש למזלות שרים ינהיגו אותם והם נפשות לכדורי הגלגלים, ושרי זנב וטלה הקרובים לארץ, והם נקראים נגידי התלי יודיעו העתידות, ומהם געשים סימנים בעופות שבהם יודיעו עתידות, ולא לזמן גדול ולא עתידות רחוקות יגידו, רק בעתידות הקרובות לבא יודיעו, מהם בקול העוף בקוראו בקול מר על מת, ומהם בפרישות כנפיו, והוא שאמר (להלן י, כ) 'יוליך את הקול' - למגידיים בקולם, 'ובעל כנפים' - לרומזים בכנפיהם, וכל זה איננו תועבה בעמים אבל חכמה תחשב

וההרכבה במנין, וכך אמרו (תנחומא קדושים, י) אפילו פלפלין נטע שלמה בארץ ישראל וכו'. ובאדרת אליהו (דברים א, יב) כתב: שלמה היה משיג בחכמתו כמשה כמ"ש (מלכים-א ג, כח) 'כי חכמת אלהים בקרבו', יודע היה שלמה למתק את התורמוסין (קהלת רבה א, יג) שהוא הדרך הרע ומר מכולן כמ"ש (שופטים י, ו) 'ויעבדו את אלהים אחרים', ואמרו (ביצה כה, ב) הלואי שיעשוני בני כתורמוס הזה [מין קטנית והוא מר מאד עד ששולקין אותו שבע פעמים ונעשה מתוק וטוב, רש"י] וכו', לפי שהעולם הזה נכלל בשבעה הבליים שהם שבע מדות שהעולם מתנהג בהן והעולם להוטיין אחריהן וזה שאמרו כתורמוס הזה וכו', וכן שבעה כוכבים שאומות העולם עובדים אותם. 122 ברש"י סוכה שם: תקופות, חשבון הילוך חמה ולבנה. גימטריאות, דברים הלמדים בלשון גימטריא כגון 'ששך' (ירמיה כה, כו) בבל בא"ת ב"ש, כשדים (שם נא, א) 'לב קמ' בא"ת ב"ש, סהדה מנון (סוכה נב, ב) בא"ט ב"ח, וכן לפי מנין האותיות, כגון סתם נזירות שלשים יום מ'קדוש יהיה' (נזיר ה, א), יהי"ה בגימטריא שלשים הוו. 123 פירש רש"י (סוכה, שם): הלכות למשה מסיני. 124 פירש רשב"ם (בבא בתרא קלד, א): מדרשי פסוק, כגון תנחומא ומדרש רבה. 125 יחזקאל א. ובריטב"א סוכה כח, א: פירוש, מרכבה העליונה הקדושה שלא נסתכלו בה נביאים מעולם וסודה ידוע לבעלי האמת. וראה חגיגה יג, א. 126 ראה במפרשי המשנה חגיגה פ"ב מ"א. 127 ריבויי אותיות שבאים לדרוש בהן ריבויים ומיעוטים כגון 'האזרח' להוציא את הנשים שדקדקה התורה בלשונה לכתוב אות יתירה ללמד, רש"י סוכה שם. 128 שהוסיפו לדקדק אחר מעשה הכריות ולהחמיר ולעשות

(ט) וגדלתי וחוספתי מכל שהיה לפני בירושלים אף חכמתי עמדה לי. וגדלתי וכו'. דעת ובינה וחכמה¹³⁴.

(י) וכל אשר שאלו עיני לא אצלתי מהם לא מנעתי את לבי מכל שמחה כו. לבי שמח מכל עמלי וזה היה חלקי מכל עמלי. וכל אשר וכו'. (רמז ודרש וסוד¹³⁵. וזה וכו'. 'סוד ה' ליראיו'¹³⁶ דעת ויראה וכו' כמ"ש לקמן¹³⁷ 'כי הוא חלקך בחיים', 'ללכת'¹³⁸ וכו' 'ולאהבה' וכו' 'ולדבקה' וכו'.¹³⁹) וזה וכו'. כמ"ש לקמן 'כי הוא חלקך בחיים' וכו', ובכלל 'ללכת' - שמירת המצוות, 'ולאהבה' - גם היראה, 'ולדבקה' - גם העבודה, וז"ש בכל אחד כל'¹⁴⁰.

יצא בקיר וידבר על הבהמה ועל העוף ועל הרמש ועל הדגים. ובפירוש רבינו גרשום (שם) פירש: שיחת דקלים, שהיה יודע ללחוש דבר שתתמלא השדה דקלים ושיתעקרו. ובספר הערוך (ערך 'סח') כתב: שיחת דקלים - פירש בתשובות, יום שאין בו נשיבת רוח במקום שבני אדם בקיאים פורסים סדין בין הדקלים ואין מתנענע ועומדים בין שני דקלים הקרובים זה לזה ורואים איך יציעו חריותיהם זה אצל זה יש בו סימנים שמכירים בהם הבקאים כמה דברים, ואמרו ממר אברהם גאון שהיה בשנת אלף ק"מ לשטרות שהיה מכיר בשיחת דקלים [וראה ריטב"א ורשב"א ב"ב שם].¹³⁴ בחמדה גנוזה משלי א, ו כתב: עשה שלמה שלשה ספרים נגד חכמה בינה דעת שנתן לו ה' יתברך, שיר השירים - נגד חכמה, קהלת - בינה, משלי - נגד דעת וכו'.¹³⁵ ביאור רמז ודרש וסוד: ראה ביאור רבינו שיר השירים ג, ב; ד, יא; איוב כ, יז.¹³⁶ תהלים כה, יד.¹³⁷ ט, ט.¹³⁸ דברים יא, כא: 'כי אם שמר תשמרון את כל המצוה הזאת אשר אנכי מצוה אתכם לעשתה לאהבה את יהוה אלהיכם ללכת בכל דרכיו ולדבקה בו'.¹³⁹ כן הוא בכתב היד הסוגריים והציון, וכנראה שבמהדורא בתרא מחק רבינו הדברים הנתונים בסוגריים והעמיד במקומם הדברים הבאים אח"כ המסומנים באותו הציון (הערת המו"ל י-ם תשכ"ג).¹⁴⁰ אולי ר"ל דכתיב כאן 'וכל אשר שאלו עיני וכו' לא מנעתי את לבי מכל שמחה כי לבי שמח מכל עמלי', שלש פעמים 'כל' לרבות עוד שלשה דברים הנ"ל (הערת המו"ל י-ם תשכ"ג).

להם, וכך אמרו (במ"ר יט, ג) 'ותרב חכמת שלמה מחכמת כל בני קדם' מה היתה חכמתן של בני קדם, שהיו יודעין וערומים בטיי"ר [היינו עופות] וכו', והנה שלמה למד זה בכלל חכמותיו והידיעה היא הבנת הצפצוף, והערמה לסבור ענין בפרישות כנפים. ומבואר ששיחת העופות נעשית ע"י שריהם המנהיגים אותם. וראה ביד רמ"ה (סנהדרין קח, ב): הני מילי דאמרינן אמר ליה עורב לנח לאו מעשה נס היה, אלא אף בהמות וחיות ועופות אית להו שיחה דמשתעו בה להרדי, ולאוי דיבור ממש אלא סימני בעלמא כעין שיחת דקלים, ומאן דחכים ידע לה לשיחה דידהו, כדאמרינן בסוכה לגבי ריב"ז וכל שכן נח שהיה חכם ונביא. וראה במסכת סופרים (טז, ט) שכן אמרו על רבו של ריב"ז - הלל הזקן, שהיה יודע שיחת עופות. ובמהר"ל (ביאורי אגדות חולין סג, א) כתב בטעם שיחת העופות: העופות טבעם לקבל הגזירות שבאים מלמעלה ולא שיש בהם שכל וכו', כי העוף בשביל שהוא פורח למעלה יש לו מזג דק ביותר, לא כמו שאר בעלי חיים יש להם מזג החמרי, לכן אינם מוכנים לקבל הדבר שהוא מלמעלה שהוא דבר רוחני, רק העוף שהוא פורח באויר וברוח מוכנים לזה ביותר, ולכן כתיב 'כי עוף השמים יוליך את הקול ובעל כנפים יגיד דבר' וגו', כי העוף הוא פורח באויר השמים ולכן מוכן הוא לקבל הגזירה הבאה מלמעלה וכו'. [וראה חולין קלט, ב לגבי רב כהנא; גליין הש"ס גיטין מה, א].¹³³ פירש הרשב"ם (שם): שבני אדם רגילים לדבר על הדקלים כדכתיב בשלמה (מלכים-א ה, יג): 'וידבר על העצים מן הארז אשר בלבנון ועד האזוב אשר

(יא) ופניתי אני בכל מעשי שעשו ידי ובעמל שעמלתי לעשות והנה הכל
הכל ורעות רוח ואין יתרון תחת השמש. ופניתי וכו'. כמ"ש¹⁴¹ 'שקר החן
והכל היופי אשה יראת ה' היא תתהלל'.

(כד) אין טוב באדם שיאכל ושתה והראה את נפשו טוב בעמלו וכו'¹⁴².

פרק ג (א) לכל זמן ועת לכל חפץ תחת השמים¹⁴³ / ¹⁴⁴.

עולם הזה הערכים לגוף, וטוב ומועיל הם
שניהם כאחד טובים, אך מועיל – הוא שאחר
זמן יועילו, ועתה בעת שאוכל זה אינו טוב לו,
כמו רפואה שהיא מרה לו בעת יקחנה, ואח"כ
תועיל לו, וטוב – הוא שבשעת מעשה הוא
טוב ג"כ, וכן בעניני העולם הבא: ערב – הוא
הלומד כדי שיקראוהו רב, טוב ומועיל – הוא
העוסק בתורה כדי לידע כל דין לאמתו, זה
הלומד אין טוב לו בשעת עסקו אלא אח"כ
כשידע הדין, אבל הלומד כדי לקיים מצות
בוראו יתברך, טוב לו ג"כ בעת שלומד, וזה
שכתוב 'אין טוב באדם' – פירוש, הטוב אינו
אלא באדם 'שיאכל וישתה' – שיעסוק בתורה
ובמצוות, 'והראה את נפשו טוב בעמלו' –
פירוש, אלא אם כן הוא מראה לנפשו שיהיה
טוב לו בעמלו עצמו, דהיינו שיהיה כונתו
לקיים מצות השם יתברך, ואז טוב לו ג"כ אף
בעת עמלו, וזה שאמר 'את פני מבין חכמה' –
שהמבין רואה את החכמה שלפניו ונהנה ממנה,
מפני שכונתו לקיים מצות בוראו, אבל 'עיני
הכסיל' שלומד כדי לידע דינים, עיניו על קצור
ארץ, שאינו נהנה עד שילמד מה שלבו חפץ
ויגמור אותה. וראה לעיל א, ט. ¹⁴³ ביאור
הגר"א על פרק ג נדפס לראשונה בספר פתחי
שערים (לר"י אייזיק חבר – ווארשא תרמ"ח)
תחת הכותרת: ליקוט מהגר"א – ביאור כ"ח
עתים שבקהלת על סדר התורה ושנות הדורות
[ובקצת שינויים בלקוטי הגר"א מכת"י ים-
תשכ"ג]. ¹⁴⁴ בביאור רבינו לסדר עולם
(פרק ל) כתב: העכו"ם יש להם עת קבוע מתי
יתנשא ומתי ישפלו, ו'עת' הוא דבר קבוע,
ו'זמן' הוא בדבר שאינו קבוע, כמו ישראל
שאין להם עת קבוע למלוך, בזה שיין לומר
'זמן', וזה פירוש הפסוק 'לכל זמן ועת לכל
חפץ תחת השמים' פירוש, לכל אדם יש 'זמן'
ו'עת', דבר קבוע ודבר שאינו קבוע, ולכל
חפץ כלומר, ולכל חפץ שיש באדם אחד, כי

¹⁴¹ משלי לא, ל. ובפירוש רבינו שם כתב:
לא הלמוד עיקר אלא המעשה שהוא אחר
כונתו כי רחמנא לבא בעי, וכמו שאמרו
(ברכות ה, ב) אחד המרבה ואחד הממעיט
ובלבד שיכון לבו לשמים וכו', והענין דשלשה
מיני מעשים יש: אחד – הלומד בשביל פניות
אקרא בשביל שיקראוני רבי (ראה נדרים סב,
א) והוא מפני כבוד ועושר, שני – שלומד
בשביל בוראו שימצא חן בעיניו ויתן שכר טוב
בעולם הבא, והשלישי – הוא רק טוב ביראת
השם כאשר צונו לשמור ולעשות ולא לשום
פניה כלל וכו', וז"ש 'שקר החן' שעושה
בשביל למצוא חן בעיני אדם, כי לא נתקמה
בידם והמעשה בעצמו הוא שקר, 'והכל היופי'
שמיפה את עצמו נגד הקב"ה, אף שהמעשה
עצמו הוא טוב כמו שאמרו חז"ל (פסחים ח,
א) האומר סלע זו לצדקה בשביל שיחיה בני
הרי זה צדיק גמור, מכל מקום הוא 'הבל',
וכמש"כ (להלן, יד) 'וראיתי את כל המעשים
שנעשו תחת השמש והנה הכל הבל ורעות
רוח' 'ואין יתרון תחת השמש' ופירוש, כמו
שאמרו בגמרא פסחים (נ, ב) כתיב 'על שמים
חסדך' (תהלים נז, יא), וכתיב (שם קח, ה) 'עד
שמים חסדך' כאן בעושיין לשמה כאן בעושיין
שלא לשמה, כי העושיין לשמה הוא דבר
שלמעלה מהשמים לכן על השמים חסדו להם,
משא"כ אותם העושים שלא לשמה הוא תחת
השמים, וזה שאמר 'ואין יתרון תחת השמש'.
ועי"ש ש'יראת ה' היא תתהלל' הוא נגד
השלישי שלומד לשמה. וראה לעיל א, ג
ובהערה. ¹⁴² עה"פ (משלי יז, כד) 'את
פני מבין חכמה ועיני כסיל בקצה הארץ' כתב
רבינו: כלומר, מבין אינו רואה לקפוץ, אלא
מבין מה שלפניו, אבל הכסיל עיניו לקצור
ארץ, בעת יתחיל ללמוד עיניו ייחלו לסיים את
הש"ס או המסכת, והענין שבעולם יש שלשה
דברים: טוב, ערב, ומועיל. ערב – הוא בתענוגי

(ב) עת ללדת ועת למות עת למעט ועת לעקור נמוע. עת ללדת. על לידת אדם הראשון¹⁴⁵. למות. על הגזירה שנגזרה המיתה עליו. למעט. על

ספר החינוך

מ"ד אויבי וגו' ויש מי שכתב שיש בפסוק זה כ"ח תיבות נגד כ"ח עתים].

בספר יהל אור (ליקוט פרשת שלח קנח, ב) כתב: כ"ח עתים שבקהלת הם מה שאמרו בספר יצירה פ"ד במתני' ב"ג [וראה שם בביאור רבינו בזה], ואמר שם במתני' אחד רך וקשה גבור וחלש והם שבע פעמים ארבע, וכן בשבוע ארבע עתים בכל יום שמחולקין לארבע רוחות, וכן בשמיטה ארבע תקופות בכל שנה וכן בכל השביעיות, והן שבעה פסוקים: פסוק ראשון חיים 'ללדת' הוא רפה של דגש קל, ו'לטעת' הוא רפה של דגש חזק וכן בכולם, שני בנים וזה שאמר 'לבנות' כמ"ש (בראשית ל, ג) 'ואבנה גם אנוכי' וכו' וכן במתני' (יבמות סד, א) שמא וכו' להבנות ממנה, וכן הרפואה כמו שאמרו (סנהדרין ק, א; מנחות צח, א) 'ועלהו לתרופה' להתיר עקרות, שלישי ממשלה והוא ה'שחוק' ו'רקוד', כמו שנאמר בשלמה (מלכים-א, מ) 'מחללים בחלילים ותבקע' וכו', ולהיפך 'איכה ישבה' 'היתה למס' (איכה א, א) 'בכה' וכו' (שם, ב), תחת שלש 'רגזה' והרבה פסוקים והוא פשוט, רביעי חן 'לחבק', חמישי עושר 'לשמור' 'לבקש', ששי חכמה 'לדבר' וכו' שאמרו (ברכות סג, א) בשעת המכנסים פזר ובשעת וכו', וז"ש 'עת' וכו', והוא בחכמה, כמו שאמרו בסוף תקונים מזהר חדש (דף פט, ד; צ, א - וראה שם בביאור רבינו) מתני' בטהירו וכו', אחד וכו', כניש לון בשעתא דאודריקו וכו', ובחכמה עילאה 'לחשות', ובחכמה תתאה 'לדבר', חכמת שלמה, וכן 'לתפור' הוא בחכמה כידוע, שביעי 'שלום', וכן אהבה תלוי בשלום והכל שלום, וסדרן כאן: חיים, בנים, ממשלה, חן, עושר, חכמה, שלום [וראה עוד בביאור רבינו לתקוני זהר תקון ע, דף קנב, א; ביאורי אגדות לרבינו ברכות ה, ב (יג)].¹⁴⁵ מפרש רבינו 'עת' - היינו מתי היה הדבר לראשונה בעולם: לידה ראשונה - בלידת אדם הראשון, מיתה ראשונה - כשנגזרה עליו מיתה, שהרי קודם לכן לא היה מושג מיתה בעולם וכו'.

באדם אחד יש כמה חפצים, 'תחת השמים', כלומר ולכל הכריות שהם תחת השמים לכולם יש זמן ועת. ובפירושו לישעיה ה, יט כתב רבינו: ההפרש בין 'זמן' ו'עת' היינו שעת הוא המשכת הזמן עד התחלת הענין, וזמן הוא כל ימי משך הענין. ובפירוש התפלה לבנו ר"א (תפלת מודים) כתב: יש הבדל בין עת לזמן, זמן הוא זמן המזומן ע"י אדם לעשות הדבר הזה בזמן ההוא, ועת הוא בידי שמים כמו שחשב כ"ח עתים. [ובמהר"ל (תפארת ישראל פרק כה) כתב: הבן מה שאמר 'לכל זמן ועת ולכל חפץ' כי הדברים שהם גופניים כמו כניסת אדם לגן עדן ויציאתו משם, וכן הפסד העולם וחורבן העולם והמילה שהם דברים גופניים והגוף נופל תחת הזמן שייד לומר 'לכל זמן', אבל דבר שהוא שכל בלבד, והוא קבלת התורה שהיא אינה דבר גופני, ודבר זה אינו תחת הזמן על זה אמר 'ועת לכל חפץ', כי העתה שהוא המחבר העבר והעתיד אינו זמן, ורצה לומר כי הדבר שהוא מושכל שאינו נופל תחת הזמן הוא נעשה בעתה].

בלקוטי הגר"א (לקוטי תורה ווארשא תרנ"ט, ובסוף ספר אמונה והשגחה) כתב: 'בידך עיתותי הצילני מיד אויבי ומרודפי' (תהלים לא, טז), תיבת 'מיד' מיותר לכאורה, ויש לפרש על פי מה דאיתא במדרש שכל ימי דוד היו לו י"ד טובות וי"ד רעות, וזה שכיון שלמה בנו בכ"ח עתים שבקהלת י"ד לטוב וכו', ודוד בסיהרא כידוע (עיין ספד"צ - ליקוט א, א. וראה זהר ויחי רמט, ב; ר"ה כה, א; רמ"א או"ח תכו, ב) והענין, כי י"ד דורות מאברהם ועד דוד ואז נתעלו הדורות, וי"ד דורות שממנו ועד צדקיה היו הלון וחסור [כמו שאמרו במדרש רבה (שמות טו, כו) עה"פ (שמות יב, ב) 'החודש הזה לכם'] ולכן 'דוד' בגימטריא י"ד, שהוא מרומז נגד לבנה במילואה, היו לו עתים שונים וכו' שאמרו (שבת קנו, א) האי מאן דאתיליד בלבנה [בנאי וסתיר סתיר ובנאי. כלבנה זו שגדלה ומתמעטת, רש"י], וזה שאמר: 'בידך עתותי' פירוש, ביד שלך 'כל עתותי' הצילני

ו'ישם שם את האדם' ¹⁴⁶, ע"ד 'ותטעמו' ¹⁴⁷ [א]. לעקור נמוע. הגירוש מהגן.

(ג) עת להרוג ועת לרפוא עת לפרוץ ועת לבנות. להרוג. על הריגת הבל, ראש הריגה בעולם. לרפוא. לידת שת כידוע ¹⁴⁸. לפרוץ. המכול ¹⁴⁹. לבנות. מנח ובניו, כענין 'ואבנה' ¹⁵⁰ וכו'.

באר יצחק

[א] 'למעת' על 'וישם שם את האדם' ע"ד 'ותטעמו'. כבר כתבתי במקום אחר ¹⁵¹ עה"פ 'תביאמו ותטעמו' וכו' שכניסת ישראל לארץ היה הכנה בשביל לעתיד לבא, כאילן הנמוע שאף שנקצץ חוזר וצומח, וכמו כן עיקר בריאת הארץ ניתנה לישראל לעתיד לבא, שאז תכלית שלמותם וקיבול שכרם, ופעם ראשון היה רק הכנה שיהיה להם שורש בארץ קיים, שלעתיד לבא אז יהיו שם בקביעות בעת ש'מקדש ה' כוננו ירך' ¹⁵², ואז 'ה' ימלוך לעולם ועד' ¹⁵³, וכן היה ענין אדם הראשון כניסתו בגן עדן וחזר וגורש משם, וכן היו כלל ישראל בארץ דוגמת כניסת אדם הראשון בגן עדן, ונתגרשו משם דוגמת אדם מגן עדן, וכמו שאמרו במדרש ¹⁵⁴ עה"פ ¹⁵⁵ 'והמה כאדם עברו ברית' מה אדם צויתיו והכנסתיו

'לבנות' מנח ובניו, ראה ברש"י עה"פ (בראשית ה, כח-כט) 'ויחי למך וכו' ויולד בן' ויקרא את שמו נח' וגו', שכתב: שממנו נבנה העולם (תנחומא ט), ופירש בשפתי חכמים שם: דקשה לרש"י למה נאמר כאן טפי בן מבשאר תולדות ולא כתיב ויולד את נח, אלא בן לשון בן. וראה במדרשים (תנחומא בראשית ה; רבה ל, ט) שאחר המכול היה 'עולם חדש'. ¹⁵¹ ראה שיח יצחק [לר"י אייזיק חבר - מחבר באר יצחק] דרוש לשבת תשובה אות יח; ובליקוטים שם. ¹⁵² שמות, שם. ¹⁵³ שם, יח. ¹⁵⁴ בר"ר יט, ט; פתיחתא דאיכה רבתי ד. [ובילקוט איכה (רמז תתר"א): כל מה שאירע לאדם אירע לישראל, אדם הראשון הקב"ה הכניסו לגן עדן וצוהו ועבר ודנו בשילוחין וגירושין וקונן עליו 'איכה', ויאמר לו איכה' (בראשית ג, ט), בגירושין שנאמר (שם, כד) 'ויגרש את האדם', ובשילוחין שנאמר (שם, כג) 'וישלחהו', וכן עשה לישראל, הכניסם לארץ ישראל שנאמר (ירמיה ב, ז) 'ואביא אתכם אל ארץ הכרמל' וגו', וציוס מצוות לא תעשה ועשה ועברו עליהם, ודנן בגירושין ובשילוחין, שנאמר (הושע ט, טו) 'מביתי אגרשם', 'שלח מעל פני ויצאו' (ירמיה טו, א), ויקונן בעצמו עליהם 'איכה'.

¹⁵⁵ הושע ו, ז.

¹⁴⁶ בראשית ב, ח: 'ויטע יהוה אלהים גן בעדן מקדם וישם שם את האדם אשר יצר'. ¹⁴⁷ שמות טו, יז. ¹⁴⁸ 'שת לי ה' זרע אחר תחת הבל כי הרגו קין' (בראשית ד, כה), וראה לעיל א, א מהו 'תחת הבל'. וראה במדבר רבה יד, יב: שת, שממנו הושתת העולם. [וראה בביאור רבינו לדברי הימים א, א ובהערה]. ¹⁴⁹ באיוב א, י כתב רבינו: דבר היוצא חוץ לטבע נקרא 'פורץ גדר', כמש"כ 'ופרצת ימה' [וראה אבן עזרא שמות א, יג], והנה דור המכול חטאם היה בפריצת גדריו עולם וכמו שאמרו במדרש (בראשית רבה כו, ה): כל פרצה שאינה מן הגדולים אינה פרצה [וראה קדושין יג, א וברש"י שם], ובכלי יקר (בראשית ו, י) כתב: דור המכול השחיתו התעיבו בשלשה מיני השחתות והם ג"ע ע"ז וגזל, וע"כ הקדים לומר שנח היה גדור משלשתן וכו', אבל דור המכול פרצו גדר שלשתן. ואפשר שנעשו מדה כנגד מדה היינו מחוץ לגדר הטבע 'ארובות השמים נפתחו' וימח את כל היקום' וז"ש רבינו 'עת לפרוץ' על דור המכול. ¹⁵⁰ בראשית ל, ג: 'ותאמר [רחל ליעקב] הנה אמתי בלהה בא אליה ותלד על ברכי ואבנה גם אנכי ממנה', וכתב שם רש"י (מב"ר מה, ב) לימד על מי שאין לו בנים שאינו בנוי אלא הרוס וראה באבז עזרא שם]. ומש"כ רבינו